

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Інститут філології й журналістики

Кафедра методики філологічних дисциплін і стилістики української мови

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему:

**ДІЄСЛОВОНАЗВИ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДЕНОТАТИВ ІЗ
ЕКСПРЕСИВНИМ КОМПОНЕНТОМ: ЛІНГВО-ДИДАКТИЧНИЙ
АСПЕКТ**

Здобувача ступеня вищої освіти магістр

Студентки групи МУФ

Галузі знань 0203 Гуманітарні науки
спеціальності 8.02030301

Українська мова і література*

Плисюк Тетяни Вадимівни

Керівник: докт. філол. наук,
проф. **Іваницька Н. Л.**

Розширена шкала _____

Кількість балів _____

оцінка: ECTS _____

Голова комісії

(підпис) (прізвище та ініціали)

Члени комісії

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

Вінниця – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ЕКСПРЕСИВНІСТЬ ДІЄСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ В ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	7
1.1 Експресивність лексичного складу мови як об'єкт лінгвістичних досліджень.....	7
1.2 Компоненти семної структури експресивних дієслів.....	14
1.3 Семантичні типи конотативних дієсловоназв.....	23
1.4 Маркована дієслівна лексика як засіб експресивізації художніх текстів. Функції експресивних одиниць	27
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ	36
РОЗДІЛ II. АВТОСЕМАНТИЧНА ТА СИНСЕМАНТИЧНА ДІЄСЛІВНА ЛЕКСИКА З ЕКСПРЕСИВНИМ КОМПОНЕНТОМ	38
2.1 Автосемантичні дієсловоназви із експресивним компонентом в їх проекції на процесуальний денотат	38
2.2 Синсемантичні дієслівні словоназви із експресивним компонентом	50
2.3 Співвідношення автосемантичної та синсемантичної дієслівної лексики із експресивним компонентом (на матеріалі творів Остапа Вишні та Олександра Довженка).....	58
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ	87
ВИСНОВКИ	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	92

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає у тому, що тема роботи пов'язана з вивченням дієсловоназв процесуальних денотатів, які містять у своєму складі експресивний компонент.

Н. І. Бойко вважає, що експресивний фонд не можна вважати тільки як периферію лексичного багатства мови [14, с. 22]. Незважаючи на функціональну обмеженість експресивів у лексичному складі мови, вони відіграють важливу роль у контексті художнього, публіцистичного, розмовного стилів, тому що мають змогу виражати експресивну функцію. Мовлення, завдяки вживанню експресивної лексики, стає емоційним, почуттєвим.

На думку О. М. Турчака, інтерес мовознавців до проблеми експресивності, зокрема, вивченням дієсловоназв процесуальних денотатів із експресивним компонентом, не випадковий, він логічно підготовлений попереднім розвитком науки. Експресивність привернула до себе увагу дослідників, коли вже добре був вивчений номінативний лексичний склад мови. Крім того, О. М. Турчак зазначає, що експресивність стала об'єктом спеціального лінгвістичного аналізу у зв'язку з вивченням семантики мовних одиниць та їхньої системності [108, с. 164].

Вивчення української дієслівної лексики відбувається в аспекті семантичної структури експресивних дієслово назв з орієнтацією на структуру словосполучень та речень.

Вважаємо, що дієсловоназви із експресивним компонентом необхідно вивчати відповідно до їх сполучувальних можливостей, поділяючи їх в такий спосіб на автосемантичні та синсемантичні дієсловоназви процесуальних денотатів із експресивним компонентом.

Найголовніша особливість дієсловоназв із експресивним компонентом із погляду їхньої семантики полягає, на нашу думку, в розмежуванні й поділі експресивних дієслівних лексем на автосемантичні

дієсловоназви та синсемантичні дієсловоназви із експресивним компонентом.

Акцентуючи увагу на вище зазначеному, ми вважаємо актуальною на сучасному етапі розвитку категорійної граматики проблему вивчення таких параметричних характеристик дієслівних словоназв процесуальних денотатів, як можливість / неможливість дієслівної лексики із експресивним компонентом самотійно номінувати процесуальний денотат.

Мета і завдання дослідження. Мета наукового дослідження полягає у системному вивченні явища автосемантизму та синсемантизму дієсловоназв процесуальних денотатів із експресивним компонентом відповідно до їх семантичних особливостей у художніх текстах.

Для досягнення зазначеної мети передбачено розв'язання таких **завдань**:

- 1) описати явище експресивності в системі української мови;
- 2) охарактеризувати компоненти семної структури експресивних дієслів;
- 3) проаналізувати семантичні типи конотативних дієслів;
- 4) визначити функції експресивних дієсловоназв;
- 5) з'ясувати основні ознаки, які впливають на виділення автосемантичних та синсемантичних дієсловоназв із експресивним компонентом.

6) дослідити співвідношення автосемантичних та синсемантичних експресивних дієсловоназв процесуальних денотатів у художніх текстах О. Вишні та О. Довженка.

Об'єктом дослідження є дієслівні словоназви процесуальних денотатів із експресивним компонентом у творах О. Вишні та О. Довженка.

Предметом дослідження є дієсловоназви процесуальних денотатів із експресивним компонентом у проекції на міжрівневу категорію «автосемантизм / синсемантизм».

Матеріалом дослідження слугували 300 реченнєвих конструкцій, у складі яких є автосемантичні та синсемантичні дієсловоназви процесуальних денотатів з експресивним компонентом, дібраних із текстів Остапа Вишні та Олександра Довженка.

Наукова новизна.

Вперше в українському мовознавстві:

– *описано* дієсловоназви процесуальних денотатів із експресивним компонентом на матеріалі художніх текстів Остапа Вишні та Олександра Довженка;

– *зроблено* порівняльний аналіз дієсловоназв процесуальних денотатів із експресивним компонентом у творчості двох письменників.

Проведене дослідження є внеском у розвиток категорійної граматики української мови в процесі вивчення дистрибутивних характеристик дієсловоназв процесуальних денотатів із експресивним компонентом.

Теоретичне значення: у роботі детально описано та класифіковано автосемантичні та синсемантичні експресивні дієсловоназви процесуальних денотатів.

Практична цінність: результати наукового дослідження можуть бути використані під час поглибленого вивчення експресивних дієслів у загальноосвітніх навчальних закладах.

Методи дослідження: у роботі основними методами дослідження є:

1) описовий метод, що передбачає використання таких прийомів, як спостереження й класифікація;

2) метод аналізу (в процесі вивчення наукових джерел з досліджуваної проблеми);

3) метод порівняння (дослідження співвідношень автосемантичної та синсемантичної дієслівної лексики із експресивним компонентом у художніх текстах);

4) статичний метод (проведено кількісні підрахунки з метою визначення кількісного співвіднесення автосемантичних та синсемантичних

дієсловоназв процесуальних денотатів із експресивним компонентом у творчості О. Вишні та О. Довженка).

Апробація: а) результати проведеного дослідження було опубліковано в статті під назвою *«Експресивоназви процесуальних денотатів у прозі Остапа Вишні»* в збірнику наукових праць «Методичний пошук вчителя-словесника», в якому друкуються матеріали досліджень із питань лінгвістики, теорії методики й практики навчання української мови в середніх навчальних закладах різного типу та у вищій школі; б) результати апробовано у виступі на конференції молодих учених «Актуальні проблеми сучасної мовної та літературної освіти в середніх навчальних закладах».

Структура й обсяг роботи: дипломна робота складається зі вступу, 2-х розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи – 103 сторінки. Обсяг використаних джерел налічує 118 найменувань.

РОЗДІЛ І. ЕКСПРЕСИВНІСТЬ ДІЕСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ В ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1.1 Експресивність лексичного складу мови як об'єкт лінгвістичних досліджень

Українська мова кінця XIX – початку XX століття, внаслідок суспільно-економічних, науково-технічних, культурних змін, збагатилась значною кількістю лексичних одиниць та виразально-зображальних засобів. Унаслідок цього, в лінгвістиці виникла потреба дослідження експресивних засобів, які зазнали помітних змін, на відміну від виразально-зображальних засобів минулого століття.

Експресивність проникає в різні сфери діяльності суспільства. Тому експресивна лексика української мови надзвичайно багата, різноманітна й функціонує на різних рівнях мовної системи. Лексичний склад будь-якої мови виражає широкий спектр різноманітних емоцій, почуттів, оцінок, а отже, пов'язаний із явищем експресивності.

Дослідженням експресивності лексики української мови займалися такі вчені-мовознавці: І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. С. Ващенко, В. О. Винник, О. І. Головащук, Л. Л. Гумецька, С. Я. Єрмоленко, В. В. Жайворонок, М. А. Жовтобрюх, Г. П. Їжакевич, Л. В. Карпова, І. М. Кириченко, В. Т. Коломієць, В. І. Кононенко, М. П. Кочерган, Л. А. Лисиченко, О. С. Мельничук, О. Г. Муромцева, В. В. Німчук, Л. С. Паламарчук, Т. І. Панько, М. М. Пилинський, Л. М. Полюга, В. М. Русанівський, Л. Г. Скрипник, Н. М. Сологуб, О. О. Татаренко та інші [14, с. 13].

Експресивність як лінгвістична категорія у слов'янській лінгвістиці досліджувалась у різних аспектах, зокрема: соціолінгвістичному (Є. Ф. Петрищева, Д. М. Шмельов), стилістичному (О. С. Ахманова, В. А. Чабаненко, Т. Г. Винокур, Є. С. Азнаурова, Л. А. Кисельова, Ф. А. Литвин), синтаксичному (А. В. Сковродников, О. М. Карпов,

В. О. Маслова), семантичному (Л. М. Васильєв, Й. А. Стернін, Н. О. Лук'янова) [14, с. 16].

На думку О. М. Турчака, інтерес мовознавців проблемою експресивності не випадковий, він логічно підготовлений попереднім розвитком лексикології. Експресивність привернула до себе увагу дослідників, коли вже добре був вивчений номінативний лексичний склад мови. Крім того, О. М. Турчак зазначає, що експресивність стала об'єктом спеціального лінгвістичного аналізу в зв'язку із вивченням семантики мовних одиниць та їхньої системності [108, с. 164].

Прикладом цього є дослідження В. А. Чабаненка, який описував явище експресивності в мові. Завдяки його працям: *«Основи мовної експресії»*, *«Засоби експресивного волевиявлення в українській мові»*, *«Стилістика експресивних засобів української мови»*, *«Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови»*, інші мовознавці продовжили роботу над вивченням експресивності як лінгвістичної категорії.

Поняття «мовна експресія» В. А. Чабаненко визначає наступним чином: «...мовна чи мовленнєва експресія – це складна стилістична категорія, що спирається на цілий комплекс психічних, лінгвістичних та соціальних чинників і виявляється як інтенсифікація виразності повідомлюваного, як збільшення впливаючої сили висловлюваного» [114, с. 7].

Отже, мовна експресія, на думку В. А. Чабаненка, залежить не від одного мовного чинника, а від сукупності кількох чинників, які в комплексі впливають на процес експресивізації лексичної системи мови.

Незважаючи на те, що експресивність досліджувалась багатьма вченими в різноманітних аспектах, проблема експресії, експресивності й експресивної лексики залишається актуальною.

Більшість дослідників вважають, що поняття «експресія» та «експресивність» тотожні між собою. Цієї думки дотримуються такі вчені як: Н. Кожевникова, А. Горбунов, Н. Разінкіна.

В. А. Чабаненко, у свою чергу, розглядає ці поняття як два різні явища. Тому у визначенні поняття «експресія та експресивність» він вважає, що «експресія – це інтенсифікація (збільшення, підсилення) виразності», а «експресивність – це вже сама інтенсифікована (збільшена, підсилена) виразність. Він звертає увагу на те, що «експресія виявляється лише на мовленнєвому рівні», а «експресивність буває як мовленнєвою так і мовною. Мовленнєва експресивність панує над мовною і є постійним джерелом збагачення останньої» [114, с. 17-18].

Поняття «експресія» розглядається у «Словнику лінгвістичних термінів» Д. І. Ганича та І. С. Олійника. Вчені трактують це поняття у двох значеннях:

- 1) Експресія – це підкреслене виявлення почуттів, переживань.
- 2) Експресія – це виразово-зображальні особливості мови, які виявляються в словотворчих, лексичних та граматичних засобах (особливих афіксах, тропях, стилістичних фігурах, експресивній лексиці), що надають мові експресивної забарвленості [28, с. 74].

Ці два значення пов'язані між собою, тому що експресія – це виявлення почуттів, емоцій у мовленні, які реалізуються завдяки використанню виразово-зображальних можливостей мови.

Так само подає визначення поняття «експресія» «Тлумачний словник лінгвістичних термінів», автором якого є С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор. Аналізуючи поняття «експресивність», автори словника вважають, що експресивність – це здатність мовної одиниці передавати експресію» [42, с. 56].

«Лінгвістичний енциклопедичний словник» трактує експресивність як сукупність семантико-стилістичних ознак одиниці мови, які забезпечують її здатність виступати в комунікативному акті засобом суб'єктивного вираження ставлення мовця до змісту чи адресата мовлення [75, с. 591].

Як засвідчує В. Гумбольдт, *експресивна лексика* – це засіб вияву влади людини над мовою, впливу на неї індивідуальної волі й інтенцій адресата,

відображення взаємодії людини із системою мови [37, с.84]. Отже, внаслідок взаємодії людини й системи мови в різних ситуаціях, які виникають за тих чи інших умов, лексика набуває виразливо-зображувальних рис.

Аналіз праць різних мовознавців, пов'язаних із експресивністю, дає змогу говорити про співвіднесеність між емоційністю та експресивністю на лексичному рівні мови. Тому що використовуючи в повсякденному мовленні різноманітну лексику, люди використовують позитивні чи негативні емоції, які виражають за допомогою слів, форма яких є емоційно-забарвленою.

Н. І. Бойко у своїй монографії «Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти» вважає, що експресивний фонд не можна вважати тільки як периферію лексичного багатства мови [14, с. 22]. Отже, можна зробити висновок, що незважаючи на функціональну обмеженість експресивів у лексичному складі мови, вони відіграють важливу роль у контексті художнього, публіцистичного, розмовного стилів, тому що мають змогу виражати експресивну функцію. Мовлення, завдяки вживанню експресивної лексики, стає емоційним, почуттєвим.

Нинішній стан вивчення експресивної лексики зумовлений закономірними причинами:

- 1) нейтральній лексиці традиційно відводиться провідна роль у комунікативних актах;
- 2) експресивну лексику послідовно зараховують до периферійної, рідковживаної та додаткової в комунікативних процесах [14, с. 6]. Саме ці дві причини, на нашу думку, зумовлюють зацікавленість мовознавцями вивченням експресивності лексики у мові.

Прикладом цього, є дослідження Т. І. Вавринюка, який дослідив емоційно-експресивну лексику в поетичному мовленні (на матеріалі творів Ліни Костенко) [17]. Він визначив роль емоційно-експресивної лексики в поетичній мові Ліни Костенко, індивідуально-авторське використання

емоційної лексики в творчості, а також довів, що емоційно-експресивна лексика у поетичному контексті набуває додаткових відтінків значення.

Його дослідження, поетичних творів Ліни Костенко показують, що в її творчості наявна емоційно-експресивна лексика, різноманітна за своїм лексико-семантичним складом. Тому поширеними є мовні одиниці із загальномовним емоційним змістом, а також із функціональним емоційно-оцінним змістом (слова з переносним значенням) [17, с. 69]. На підставі досліджень, здійснених Т. І. Вавринюком, можна стверджувати, що емоційно-експресивна лексика не є рідковживаною чи додатковим елементом у комунікативних процесах, зокрема, в мові художніх текстів.

Завдяки М. А. Жовтобрюху, експресивну лексику виділено в окрему групу, бо, як зазначає мовознавець, «...з погляду реального значення і його співвідношення з емоційним забарвленням ця група не є однорідною» [43, с. 177]. Саме тому вчений виокремив окремі підгрупи експресивної лексики української мови:

- 1) слова, що виступають засобом емоційної оцінки;
- 2) слова, емоційне забарвлення яких створюється за допомогою суфіксів;
- 3) слова, що виражають своїм лексичним значенням почуття та емоції [43, с. 177].

Це є доказом того, що лексика української мови по-різному виражає експресивність як лінгвістичну категорію. Частина лексичного складу мови виражає експресивні ознаки за допомогою використання відповідних суфіксів, які виступають засобом вираження експресії, а інша частина – завдяки вираженню мовними одиницями емоційності, почуттів.

Важливим для сучасної лінгвістики є вивчення семантики експресивної лексики. Тому що семантика експресивного слова дає змогу виявити сильну та слабку позицію експресивного слова в контексті. Тому, як зазначає Н. І. Бойко, «...доцільно визначати специфіку семантики експресивного

слова, зіставляючи її із семантикою лексичної одиниці, вживаної у власне номінативній функції» [14, с. 38].

Дослідженням експресивної лексики займалися також В. Власенко та С. Яцик. У науковій статті під назвою «Експресивні деривати в складі емоційної лексики прозових творів В. Шевчука «Двоє на березі» та «Антистрофа: okazія не на щодень»», вони проаналізували засоби мовної експресії в творчості В. Шевчука й дійшли висновку, що «... автор вміло використовує засоби експресії на словотвірному рівні, переважно звертаючись до суфіксів пестливості (здрібнілості), а засобами емоційності користується не так часто» [26, с. 141].

До експресивної лексики відносяться арготизми та жаргонізми, які використовує у своєму мовленні окрема соціальна група людей. Жаргонізми в українській мові досліджувала О. О. Ставицька. Дослідниця видала на матеріалі зібраних жаргонних словоназв «Жаргонний словник» [98]. У свою чергу вчений О. І. Поповченко видав словник жаргонної лексики окремої соціальної групи під назвою «Словник жаргону злочинців» [86].

У 2008 році Н. В. Третьяк захистила дисертацію на тему: «Жаргонна лексика в друкованих ЗМІ (номінативно-експресивна функція)». У своїй роботі дослідниця описала основні засади функціонування жаргонної лексики як номінативно-експресивного засобу у мові друкованої періодики, а також розкрила експресивний потенціал жаргонізмів у текстах газет [107].

Дослідження експресивів часто виступає об'єктом мовознавчих досліджень, унаслідок того, що існує низка нерозв'язаних питань, які виникають під час вивчення експресивної лексики в українській літературній мові.

Зокрема, у 2006 році захистила дисертацію Н. І. Бойко на тему «Українська експресивна лексика: проблеми семантики й функціонування». Завдяки своєму дисертаційному дослідженні Н. І. Бойко розв'язала низку

важливих питань, які стосуються семантики й функціонування експресивних одиниць у мові.

1) Дослідниця виокремила п'ять семантичних типів лексичної експресивності:

- конотативно-денотативний;
- денотативно-конотативний;
- власне конотативний;
- функціонально-семантичний;
- функціонально-стилістичний [13].

2) З'ясувала ступінь відображення експресивної лексики в Словнику української мови (1970-1980).

3) Схарактеризувала особливості семантичної структури експресивів української мови.

4) Виділила й описала засоби вираження експресивності лексичних одиниць.

5) З'ясувала, що семантика лексичних одиниць мови залежить від контексту, в якому вони вживаються.

Завдяки роботі Н. І. Бойко, в українській лінгвістиці розв'язано низку питань, які потребували серйозного наукового вирішення з боку науковців, що займаються вивченням цієї проблеми.

Частково питанню експресивності мови присвячено дисертаційне дослідження Н. М. Савчук на тему: «Функції мотиваційно-зв'язаних слів в українському художньому тексті кінця XX – початку XXI століття».

Третій розділ дисертації на тему: «Експресивні функції мотиваційно-зв'язаних слів у художньому тексті» присвячений питанню експресивності української лексики на матеріалі художніх текстів.

Дослідниця розглядає два питання:

1) мотиваційно-зв'язані узуальні слова і засоби мовної експресії;

2) специфіка експресивного використання okazіоналізмів – складників мотиваційних зчеплень у текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Н. М. Савчук зазначає, що основним засобом експресії через актуалізацію мотиваційних відношень узуальної лексики в художніх текстах кінця ХХ – початку ХХІ століття є тропеїзація, яка виступає ефективним чинником мовної експресії [91, с. 141].

Вивченням та дослідженням експресивності як граматичної категорії в українській лінгвістиці займалися багато дослідників, праці яких зробили вагомий внесок для розв'язання питання експресії української лексики: (дослідження теоретичних аспектів української експресивної лексики, особливостей семантики експресивних одиниць, визначення категоріально-семантичних типів експресивів, функціонування експресивної лексики в контексті).

1.2 Компоненти семної структури експресивних дієслів

Вивчення семантики дієслова активно розпочалося у ХХ столітті. В українській мові дієслово досліджували такі вчені: В. М. Русанівський, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, Н. І. Бойко, Н. Б. Іваницька, Н. Л. Іваницька, М. В. Мірченко, Т. Л. Білевич, М. І. Голянич, О. І. Леута, О. Ф. Леонтьєва та інші [30, с. 75].

Експресивність як семантична категорія поєднує у собі з одного боку емоції та почуття, а з іншого – сприйняття. Для явища експресивності характерною є властивість поєднувати в собі різні семантико-стилістичні особливості, завдяки яким мовлення стає глибоко емоційним та яскравим.

Лексична експресивність являє собою семантичну категорію, репрезентовану трьома різнотипними макрокомпонентами: конотативним, образним та денотативним. З'ясування семантики експресивних лексичних одиниць передбачає аналіз усіх можливих макрокомпонентів. Проблемі

вивчення конотативного й денотативного макрокомпонентів в українській лінгвістиці присвячено багато досліджень. Вивченням конотації займалися такі відомі лінгвісти: В. Говердовський, Ю. Апресян, Ш. Баллі [30, с. 78].

У сучасному мовознавстві Н. Бойко та В. Шаховський вважають, що конотація є важливим елементом семантичної структури слова. Якщо порівняти денотативне значення з конотативним, можна дійти висновку про те, що денотативне значення є первинним, а конотативне – вторинним. У семантиці слова домінантним вважається конотативний макрокомпонент, тому що він передає емоційне ставлення суб'єкта до будь-якого предмета дії, тобто об'єкта. Денотативний макрокомпонент розкриває предметно-логічне значення слова, визначає функціонування слів у мовленні, а конотативний макрокомпонент розкриває почуття, емоції, настрої мовця.

Недарма, В. Виноградов стверджував: «Предметно-логічне значення кожного слова оточене особливою експресивною атмосферою, воно є одночасно і знаком думки мовця, і знаком усіх інших психічних переживань, що входять у завдання та намір повідомлення» [19, с. 124]. Аналізуючи праці мовознавців про природу денотативного і конотативного макрокомпонентів важливо зазначити, що дослідники по-різному оцінюють співвідношення цих двох макрокомпонентів у мові. Одні вважають, що денотативний і конотативний макрокомпоненти нерозривно пов'язані між собою і їх важко розмежувати. Такої думки придержується В. Шаховський, який вважає, що «розмежувати денотативне і конотативне значення слова можна лише за результатами, але ніяк не в процесі» [30, с. 79]. Інші лінгвісти, на противагу думці В. Шаховського, протиставляють конотативний макрокомпонент денотативному, виокремлюючи основне значення слова і його семантико-стилістичні особливості. Конотативне значення походить від денотативного. Конотація вносить додаткові семантичні відтінки в значення лексичних одиниць, тому слова, які мають денотативний і конотативний компоненти є набагато змістовнішими.

Отже, оцінюючи праці багатьох дослідників про природу цих трьох компонентів лексичної експресії слова, можна зробити висновок про те, що їхнє значення неоднакове. Конотативний макрокомпонент становить вершину семантики експресивного слова, який поєднує у собі два споріднені компоненти – емотивний та оцінний компоненти.

На нашу думку, емотивний компонент виділяють в структурі української мови тому що він відображає не тільки об'єктивні фрагменти концептуальної картини світу, а й суб'єктивні моменти сприйняття дійсності, відтворення світу крізь призму оцінних висновків.

При співвідношенні двох понять емоційності та експресивності А. С. Ахманова зазначає, що емоційність є складовою експресивності, у той час як експресивність не завжди може виражати почуття, тобто бути емоційною [16].

В. М. Телія присвятила монографію конотативному аспекту семантики номінативних одиниць [106]. Своє дослідження вона присвятила вивченню особливостей, семантичного статусу та функцій конотації, а також проаналізувала механізми, за допомогою яких створюється експресивне висловлювання. Дослідниця зазначає, що конотація – це семантична сутність, інформація, що містить відомості, які створюють експресивний ефект висловлювання. До цих відомостей учена відносить асоціативно-образні сигнали, які викликають емотивно-емоційне сприйняття мовлення та стилістичну інформацію.

Таким чином, у межах конотативного значення експресивність сприяє створенню нових засобів, які можуть набагато глибше передавати думки будь-якого суб'єкта дії.

Емотивне значення – це таке значення, при якому реакцією (з погляду слухача) або стимулом (з погляду мовця) є певна гама емоцій» [113, с. 141]. Отже, кожна лексична одиниця містить емоційний потенціал. Тому що для людського мислення при відтворенні своїх думок характерним є не лише логічне сприйняття дійсності, а й емоції, відчуваючи які, людина вживає у

своєму мовленні експресивно-забарвлену лексику. Емоційність позначає узагальнені чуттєві реакції, які виникають унаслідок взаємодії мовця з навколишнім середовищем і реалізуються у мовленні за допомогою лексичних одиниць, що виражаються різноманітними семантико-стилістичними особливостями.

У мовознавстві лінгвісти розрізняють поняття «емоція» та «емотивність». Зокрема, вчений В. Шаховський вважає, що емоції мають вивчати не мовознавчі науки, а психологія, тому що емоція – категорія психології, яка на мовному рівні переходить в емотивність. Саме емотивність, на думку лінгвіста має вивчатись мовознавцями, тому що їй притаманна властивість виражати завдяки певній системі засобів емоційність.

Емоційність передається у текстах на нашу думку, за допомогою різноманітних засобів засобів, які належать до різних рівнів мови. Зокрема, емоційність реалізується у писемному мовленні:

1) за допомогою розділових знаків: знак оклику, знак питання, великі літери, три крапки, тире;

2) на лексичному рівні, емотивність передається завдяки використанню різноманітних лексичних одиниць, які у відповідному контексті можуть виражати емоційне значення. До лексичних засобів вираження емоційності належать слова, що називають власне емоції, лексеми з позитивним чи негативним значенням;

3) на синтаксичному рівні, про емоційність сигналізує: використання слів-повторів у різноманітних синтаксичних конструкціях; прийом інверсії, який застосовують у реченні з метою надати йому особливого емоційно-експресивного змісту.

Емотивність як інваріантна сема в лексичному значенні слова реалізується у двох антонімічних варіантах: «схвалення» (позитивна емоційність) і несхвалення (негативна емоційність). Таким чином емотивність може передавати емотивні смисли: емоційний стан; емоційний уплив;

емоційне ставлення; становлення емоційного стану; зовнішнє вираження емоцій; емоційне оцінювання; емоційну якість [16, с. 112].

Денотат може оцінюватись суб'єктом відповідно до його ознак, властивостей, якостей. Унаслідок емоцій, які переживає мовець у момент висловлювання своєї думки, його можуть супроводжувати як позитивні так і негативні емоції, що передають конкретний емоційний стан у даний момент. Негативна чи позитивна емоційність так чи інакше виражається лексичним значенням слова, зокрема дієсловом.

В основі оцінки лежить типове соціальне уявлення як про саму людину, так і про все, що пов'язане з її фізичною, моральною, психічною та соціальною сутністю. Оцінка – явище динамічне, вона може змінюватись не тільки від людини до людини, а й в одній людині протягом певного часу. Лексична оцінна семантика реалізується через денотативний чи конотативний макрокомпонент значеннєвого плану лексичної одиниці, оскільки слово містить не лише граматичні та лексичні, предметні значення, а й водночас передає оцінку суб'єкта – колективного або індивідуального [19, с. 25].

Характерним для дієслівної лексики є оцінка, яка виникає внаслідок зіставлення суб'єктів, явищ, предметів, станів. Оцінюючи певний об'єкт мовця як учасника комунікативної дії, може виникати як позитивна так і негативна позиція щодо оцінюваного об'єкта. Крізь призму вираження свого емоційного стану, оцінюючи конкретний предмет, явище, суб'єкт може використовувати відповідну експресивну лексику.

Сила негативного потенціалу емотивності залежить від спрямування відповідної характеристики, направлення предиката та його лексико-синтаксичної позиції. Загальномовна емотивність також підпорядковується контексту, конкретній ситуації вживання експресивного слова. На це неодноразово звертав увагу В. В. Виноградов, який говорив про те, що предметно-логічне значення кожного слова оточене особливою

експресивною атмосферою, яка змінюється від контексту до контексту [19, с. 25].

Отже, для емотивних сем в українській мові характерним є те, що вони досить часто поєднуються з оцінними семами, тому що емоційність свідчить про позитивну чи негативну оцінність, а також про відношення до предмета чи явища, що викликав певні емоції. Оцінка також супроводжується позитивними чи негативними емоціями. Як зазначає В. М. Русанівський, емоційне майже завжди мислиться на тлі раціонального, тому фактично будь-яка оцінка не може існувати без семантичної частки раціонального [89, с. 34].

В українській мові Н. І. Бойко виділяє три різновиди оцінності: 1) *раціонально-логічна*, в основі якої лежать розумові висновки про предмет мовлення; 2) *власне емоційну*, в основі якої лежать емоції, почуття, афективні стани мовця; вона може передаватись за допомогою позитивних чи негативних слів – афективів, лексем із суб'єктивно-оцінними суфіксами; 4) *емоційно-раціональну*, яка поєднує емоційні і логічно-раціональні висновки про предмет висловлювання та експресивно маркує значну частину аналізованих слів [14, с. 153-155].

Таким чином, оцінність лексичного складу дієслівної лексики залежить від думок суб'єкта, його почуттів, а також поєднання в одне ціле думки й почуття, як логічного й емоційного. Тому логічно-раціональна оцінність вважається нейтральною за своїм семантичним полем, до неї відносяться неекспресивні слова, а до власне емоційної та емоційно-раціональної оцінності належить власне експресивна лексика.

Значна кількість дієслів експресивної семантики мають оцінні семи і відносяться до різних груп, в залежності від того яку позицію у реченні як комунікативній структурі вони займають. Ивин А. А. у своїй праці «Основания логики оценок» відповідно до позиції дієслівної словоназви виділяє дієслова-експресиви, які своєю семантикою репрезентують мовлення та переміщення, а з погляду соціальних норм мають деякі відхилення, що

фіксуються надзвичайно послідовно й різноманітно [49, с. 123]. Для таких дієслів характерним є передача специфічних ненормативних аспектів оцінки завдяки відповідним семам, зокрема: неекспресивне дієслово «*радість*» з допомогою оцінних сем передається у реченні словами «*щебетати*», «*дзенькотіти*», які репрезентують позитивну оцінність.

Й. А. Стерлін у «Програмі з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів» зараховує до експресивних ті дієслова, що виражають посилення ступеня ознаки, а компонент «інтенсивність» відносить до конотації, основою якої є додаткові семантичні і стилістичні відтінки, які нашаровуються на основне значення слова, лексемі експресивного забарвлення [87, с. 109-112]. Однак, вияв експресивності залежить окрім семантики твірних основ ще й від позалінгвальних чинників.

Н. І. Бойко стверджує, що предмети належні до одного класу, можуть демонструвати різні ступені вияву своїх якісно-кількісних ознак. Це можуть бути характеристики інтенсивності та динамічності дії: *дибуляти* – *йти* – *шпарити*; *штовхнути* – *ткнути* – *стусоннути*; *стьобати* – *шмагати* – *періциити* [14, с. 93]. Суб'єкт відповідно до мовленнєвої ситуації використовує свої негативні судження з різним ступенем інтенсивності. Оцінність як складник конотативного компонента семантичної структури мовної одиниці, презентує ставлення мовців до позначеного за абсолютною шкалою «добре-нейтрально-погано».

Інтенсивність належить до складників експресивності лише тоді, коли відображається через призму сприймання її суб'єктом, співвідноситься з його уявленнями, його баченням цього явища, а також із емоційним ставленням та оцінюванням того фрагмента концептуальної картини світу, який безпосередньо став предметом кваліфікування [113, с. 131]. Експресивна лексика завжди викликає емотивно-оцінне ставлення до позначуваного ним суб'єкта чи об'єкта дії. Адже, дієслова виражають найрізноманітніші відношення відповідно до буття людини, до тієї ситуації, у якій вона перебуває в певний момент. Людина як суб'єкт дії має можливість

сприймати, відображати дійсність відповідно до свого особистого бачення, внаслідок чого використовує різноманітну дієслівну лексику, в тому числі й експресивно забарвлену.

Інтенсивно-параметричний компонент у семантиці експресивного слова, крім оцінності може поєднуватись із образним макрокомпонентом. Комбінування такого типу зумовлює семантичну двоплановість лексичної одиниці, виділення специфічних ознак денотата, які здатні пробуджувати гаму образних асоціацій, викликаючи наочність, картинність. Адже поєднання інтенсивно-параметричного компонента з образним не завжди може спричинити експресивний ефект [14, с. 187]. Таким чином, існують різні способи репрезентації інтенсивно-параметричних показників.

Часто у контексті можна побачити поєднання експресивної лексики з допоміжним словом. Такі конструкції дослідники експресивного синтаксису, зокрема Н. І. Бойко, відносять до фразеологізованих сполук, наприклад: *іти черепахою* [15].

Експресивність лексичного складу дієслівної лексики української мови може супроводжуватись переносними значеннями полісемічних лексичних одиниць. Виділити експресивне слово з-поміж інших можна аналізуючи дієслова, які мають нейтральні синоніми. Наприклад: дієслово «говорити» є нейтральним словом-синонімом до слів експресивно забарвлених: «горлати», «галасувати», «репетувати». Зіставлення нейтральних лексичних одиниць і експресивно забарвлених, дає змогу на думку багатьох дослідників експресивного синтаксису, виділити у словах із експресивним компонентом, порівняно з нейтральними їм відповідниками, додаткову сему «дуже», яка виявляється у свідомості суб'єкта на рівні інтуїції.

Експресивність дієслівної лексики буває двох видів: 1) пов'язана з особливим типом денотата, який в зв'язку зі своєю «експресивністю» потребує особливого позначення як у мові, так і в мовленні; 2) зумовлена

інтенціями суб'єкта мовлення, тобто його суб'єктивною спрямованістю на певний предмет [89, с.210].

Тому варто розмежовувати інтенсиви-номінативи в яких інтенсивно-параметричний компонент належить денотації, й інтенсиви-експресиви, для яких характерне поєднання інтенсивно-параметричних сем з образними, оцінними, емотивними. Неускладнений емотивними смислами інтенсивно-параметричний компонент не є ознакою лексичної експресивності. Лексичні одиниці з конотативним змістом завжди експресивні [14, с. 183].

Експресивність дієслів має низку формальних засобів свого вираження. Інтенсивність може передаватися:

1) за допомогою префіксів, які приєднуючись до нейтральних основ доповнюють їх конотативними семами: *заінтригувати* (дуже зацікавити). Сема «інтенсивність» особливо виразна в дієсловах з експресивним суфіксом -ону-, які мають значення інтенсивної, різкої дії: *кусонутися, сіконутися*;

2) подвійний префікс -попо-, поєднуючись із безпрефіксальним дієсловом, вказує на багатократність та повторюваність дії або її інтенсивність;

3) про інтенсивність дії, її поступове наростання сигналізує й префікс -роз-: *розверещатися, розбріхуватися*. У поданих дієсловах відбувається збільшення експресивної сили дієслів, унаслідок поєднання цих слів з префіксом -роз- [14, с. 185-186].

Завдяки різноманітному поєднанню дієслівної лексики з відповідними префіксами відбувається ще більша експресивізація, підвищення інтенсивності дії.

Існує група слів, які є наслідком образних індивідуально-авторських метафоричних перенесень. Експресивна метафоризація в художніх текстах ґрунтується на суб'єктивних чинниках, які формують образно-емотивні та образно-оцінні смисли, що впливають на почуттєву сферу читача та репрезентують багатство й невичерпність інтуїтивно-асоціативного осягнення фрагментів концептуальної картини світу художника слова.

Метафоричні індивідуально-авторські слововживання побудовані на свіжості, новизні, вони, як правило, спрямовані на породження нових смислових зв'язків, тому стають джерелом образності, яка в художніх текстах обов'язково пов'язується з експресивністю і поширюється на все висловлювання. Варто зазначити, що первинні чуттєві сприйняття, які лежать в основі образу, значно розширюються й узагальнюються в художньому мовленні.

Пізнані й названі раніше предмети та явища навколишньої дійсності слугують базою для створення певного асоціативного поля, яке використовується для позначення новостворених об'єктів та явищ.

Недарма Н. І. Бойко стверджує: «Людина нову інформацію завжди осмислює тільки на основі пізнаної раніше, беручи до уваги свій попередній досвід, свої знання та уявлення» [13].

За словами Ч. Стівенсона: «Нерідко трапляється, що слово, якому властивий порівняно незначний емотивний ефект під час буквального вживання, має значно більший ефект, уживаючись метафорично» [103, с.149].

Отже, внаслідок метафоризації відповідних лексем у художньому контексті, дієсловоназви, які мають незначну емоційність, можуть вживатись з більшою експресивністю відповідно до свого вторинного значення.

Сучасні мовознавці розглядають семантику експресивних лексичних одиниць як можливу сукупність трьох макрокомпонентів: денотативного, конотативного й образного. Н. І. Бойко зазначає, що образність як семантичний макрокомпонент поняттєвого змісту експресивного слова не входить до конотації, не збігається з експресивністю, його не можна поставити в один ряд із такими складниками конотації, як емотивність та оцінність [14, с. 331].

Однак, експресивність слів та їх лексико-семантичних варіантів безпосередньо пов'язана зі ступенем образності. Тому Н. І. Бойко вважає, що експресивними необхідно вважати передусім слова з високим ступенем

емпіричності. Вони виконують експресивну функцію й викликають високу почуттєву напругу, передають ставлення суб'єкта до предмета мовлення, часто характеризуючи й оцінюючи його. Таким чином, сюди належать слова з максимальним рівнем образності.

Отже, лексична експресивність являє собою семантичну категорію, представлену трьома різнотипними макрокомпонентами: конотативним, образним та денотативним, кожен з яких відіграє важливе значення в структурі експресивної лексики української мови.

1.3 Семантичні типи конотативних дієсловоназв

Дієслівна лексика, що належить до різних лексико-семантичних груп, не достатньо вивчена в системі української мови. Зокрема, конотативні дієслівні лексеми. Вивчення семантичних типів слів, які належать до конотативного макрокомпонента, є предметом дослідження лінгвістики.

В українській літературній мові вживається загальномовна дієслівна лексика, а також експресивно-забарвлені дієсловоназви, для яких характерними є емоційно-оцінні особливості, що вирізняють їх з-поміж сукупності всієї дієслівної лексики. Експресивна семантика таких лексем формується на основі відхилень від норми, і виражається ненормативними показниками процесуального денотата в мовленні. Таким чином, експресивні дієслова справляють значний емоційний вплив на адресата. На думку Н. І. Бойко, кваліфікаційні маркери визначають додаткові семи, які актуалізують якісні та кількісні виміри й характеризують дії, процеси, стани з урахуванням людського чинника в мові [13, с. 167]. Особливість семантичного значення експресивів пов'язана з тим, що одні з них виражають підсилення, а інші – послаблення процесуальності дієслів у мовленні.

Семантичне значення експресивних дієслів української мови має специфічні риси, внаслідок чого відбувається значний вплив на емоційну

складову людини. У лінгвістиці свої дослідження присвячені вивченню семантичних типів емотивних дієслів присвятили: Н. І. Бойко, А. С. Стадній.

А. С. Стадній видала монографію, яка має назву: «Нові конотативні значення дієслів у сучасній українській літературній мові» [99]. Дослідниця класифікує у своїй роботі лексико-семантичні розряди конотативних дієслів, беручи за основу аналіз оцінного потенціалу дієслів з конотативним значенням на матеріалі засобів масової інформації, виділяючи п'ять семантичних типів експресивних дієсловоназв:

1) дієсловоназви із експресивним компонентом, які в контексті репрезентують рух (*вештатися, тинятися, гасати*);

2) дієслівна експресивна лексика на позначення процесу харчування (*мекнути, дудлити, втоптати*);

3) дієслівні експресивоназви на позначення процесу спілкування (*базарити, верзти, теревенити*);

4) експресивні дієслова, що виражають матеріальний стан (*тринькати, загібати*);

5) дієслівна лексика із експресивним компонентом, яка репрезентує поведінку (*гиркати, гамселити*) [99, с. 65-69].

Дослідниця зазначає, що конотативна лексика широко представлена у засобах масової комунікації й характеризується значною емоційністю та оцінністю. Лексико-семантичні класи експресивної дієслівної лексики постійно поповнюються новими лексичними одиницями. Це відбувається внаслідок того, що дієсловам, які мають денотативне значення, надається вторинне конотативне значення, завдяки якому дієслово набуває нових емоційно-забарвлених характеристик.

На нашу думку, така семантична класифікація конотативних дієсловоназв здійснена на основі публіцистичного стилю української мови може бути використана також при лексико-семантичній класифікації дієслівних лексем, які належать до художнього стилю. Тому що художні тексти налічують значну кількість експресивної дієслівної лексики, що

вживається на позначення процесів спілкування, руху, поведінки героїв з метою надання їм особливих, індивідуальних емотивно-забарвлених якостей.

На відмінно від семантичної класифікації дієслів А. С. Стадній, дослідниця Н. І. Бойко, аналізуючи експресивну лексику української мови відповідно до її семантичного, лексикографічного та функціонального аспектів, поділяє дієслівну лексику на три групи. Перший клас, на її думку, об'єднує дієслова (емотиви-інтенсиви), в семантичній структурі яких інтенсивно-параметричний компонент становить ядро, актуалізуючи експресивний компонент. До другого класу належать дієслова-експресиви із ядерним оцінним компонентом, який актуалізує емотивний компонент. Саме такі оцінні дієслова, на нашу думку, акцентують увагу на відхиленнях від мовної норми, беручи до уваги поведінку людини, яка характеризується завдяки використанню дієслів з емотивним значенням. Третій клас включає дієслова (емотиви-образи), основна увага в яких звертається на образний макрокомпонент, який в свою чергу актуалізує емотивний компонент або оцінний компонент [13, с.175-176].

Н. І. Бойко детально описує кожну групу дієслів. Характерним є те, що в кожній семантичній групі експресивів, дослідниця виділяє мікросистеми, кожна з яких об'єднує дієсловоназви одного семантичного поля. У першій макрогрупі представлено вісім мікрогруп:

1) дієслівна лексика з експресивним компонентом, яка називає процес переміщення з відповідною конкретизацією, деталізацією, характеристикою його з погляду суб'єкта мовлення. На нашу думку, ця підгрупа слів включає лексику спрямовану головним чином на рух, напрямок особи і тому може бути репрезентована такими лексемами (*чалапати, швендяти, блукати, плентатись, гайнути та ін.*).

2) лексико-семантична підгрупа дієслів об'єднує дієслівні експресивоназви, пов'язані з місцезнаходженням суб'єкта, його перебуванням у просторі (*бабахнути, скотитись, злетіти, брязнути*).

3) експресивні дієслова, які позначають фізичні дії та процеси, (*бити, штовхати, гамселити*).

4) лексико-семантична група дієслів із експресивним компонентом на позначення фізичної праці людини (*вовтузитись, возитися, копатися*).

5) підгрупа експресивної дієслівної лексики на позначення процесів мовлення, яка передає за допомогою різноманітних мовних засобів думки, почуття. Ця підгрупа поділяється на дієслова зі значенням:

а) «говорити» (*бубніти, патякати, базікати*);

б) «кричати» (*гарчати, гаркати, верещати*);

в) «просити, прохати» (*молити, клопотати*).

6) дієслова на позначення інтелектуально-аналітичної діяльності людини. До цієї підгрупи належить експресивна лексика зі значенням «розуміння, пояснення, тлумачення» (*кумекати, зметикувати*).

7) лексико-семантична група експресивних слів, до якої належать почуття, емоційний стан людини (*тішитись, біситися*).

8) дієслова із експресивним компонентом, які позначають моральний або фізичний стан людини (*валятися, кволитися, знемагати, гризтися*).

9) семантична підгрупа дієслів на позначення фізіологічних процесів (*куняти, дудлити, цямкати та ін.*) [13].

Друга лексико-семантична макрогрупа налічує експресивні дієслова, які позначають процеси, дії та стани не пов'язані безпосередньо із життєдіяльністю людини. Вона включає дії виконувані представниками рослинного та тваринного світу, а також дії, що пов'язані з абстрактними поняттями. Експресивна лексика цієї групи виражає кількісну експресивність, характеризує процес, стан, дію враховуючи ступінь вияву інтенсивності.

В українській мові активно використовується експресивна лексика з різним оцінно-конотативним значенням, мета якої полягає у передачі емотивного ставлення мовця. Тому конотативне значення, як вважає більшість лінгвістів, формується унаслідок національно-культурної

специфіки мови, під впливом якої відбувається виникнення нових емотивно-оцінних значень дієслівної лексики.

1.4 Маркована дієслівна лексика як засіб експресивізації художніх текстів. Функції експресивних одиниць

Дієслово, як повнозначна частина мови, об'єднує широкий спектр лексико-граматичних одиниць мови, має різні форми та граматичні категорії, здатне виражати різноманітні емоційно-експресивні значення у мовленні як засобами різних рівнів мови, так і контекстуально.

Таким чином, на думку А. С. Стадній: «У мові активно функціонують конотативно марковані дієслова, які взаємодіють з нейтральними дієслівними лексемами в публіцистичному, розмовному та художньому стилях мови» [99, с. 1]. У мові внаслідок конотації, яка входить у семантику лексичної одиниці й виражає емоційно-оцінне ставлення до дійсності, виникають марковані дієслівні лексеми. Слова, словосполучення або речення у контексті набувають різноманітних додаткових емотивних відтінків, які пов'язані в художніх текстах з образною системою того чи іншого твору. На основі цього виникає контекстуальна маркованість, яка реалізується завдяки використанню в текстах різних мовних засобів, яким властива емоційність, оцінність.

У сучасній українській літературній мові вживається власне конотативно забарвлена дієслівна лексика й контекстуально конотативно забарвлена лексика, емоційність якої виникає безпосередньо в контексті.

Соціальна природа мови взагалі, й літературної зокрема, не відбирає в письменника права бути оригінальним у межах, визначених усталеними умовами спілкування. Письменник має право й разом із тим обов'язок бути оригінальним, мати свій індивідуальний стиль.

Художній текст – явище багатовимірне, воно ґрунтується на внутрішніх законах, зв'язках, які відповідають основним рівням тексту:

семантичному, лексико-граматичному, образному, експресивному, прагматичному. На семантичному рівні внутрішні текстові зв'язки визначаються концептуальністю тексту, його співвіднесеністю з певним фрагментом національної картини світу. Лексико-граматичний рівень обумовлюється закономірностями граматичних зв'язків [86].

Автор твору дбає про втілення своїх художніх засобів, забезпечення оригінальності в змалюванні персонажів, але для того щоб реалізувати свою думку в писемному мовленні, будь-який письменник не може обійтись без використання експресивних художніх засобів на різних мовних рівнях. Найбільш вживаним у художньому стилі є лексико-семантичний мовний рівень. Експресивізація текстів відбувається завдяки використанню автором експресивно-забарвлених дієслівних лексичних одиниць, а також іменників, прикметників, які теж можуть виражатись у відповідному контексті стилістично маркованими лексемами. Українська експресивна лексика, як специфічний словниковий шар, включає експресивні лексеми, експресивні значення та експресивні відтінки значень [42]. У художніх текстах можуть вживатись загальноприйняті експресивні мовні одиниці, які фіксуються у словниках і набувають у текстах додаткових значень: метафоризації, метонімізації.

Лінгвісти, які вважають конотацію стилістичним компонентом, конотативні значення поділяють на контекстуально зумовлені додаткові значення слів і абсолютні стилістичні співзначення лексем, які несуть додаткову інформацію притаманну лексичній одиниці, що нашаровується на основне значення слова й уточнює його в аспекті приналежності мовної одиниці до певної сфери комунікації (функціональний компонент абсолютного стилістичного значення), в аспекті її відношення до мовної норми (нормативний компонент абсолютного стилістичного значення), а також в аспекті її експресивного забарвлення [90, с. 24].

Мовленнєва ситуація та мовне оточення виявляють експресивні смисли лексичних одиниць, забезпечують умови функціонування їх значень.

Таким чином, М. П. Кочерган виділяє п'ять найголовніших функцій контексту стосовно значення слова:

- 1) відбір та актуалізація потрібного значення;
- 2) трансформацію смислу в межах семми, його уточнення, конкретизація;
- 3) нейтралізацію значень полісемічних слів;
- 4) моделювання okazіональних значень;
- 5) десемантизацію значення [69, с. 137].

На думку Н. Бойко, для реалізації експресивних значень однаково важливими є мовний та позамовний контекст. Мовний контекст забезпечує сприятливе лексичне середовище для виявлення експресивного значення на лексико-семантичному рівні, а позамовний контекст впливає на формування чи модифікацію образних смислів, встановлює тісні зв'язки між денотативною та сигніфікативною сутностями, мотивує середовище, умови, в яких відбувається комунікація [86].

Для української експресивної лексики характерним є те, що існує група слів, яка може самотійно створювати експресивний простір тексту. Такі лексеми автор використовує свідомо, розраховуючи на сприйняття реципієнтом у межах контексту, а також група слів, які стають експресивними в межах спеціально організованого контексту. Експресивна лексика, яка належить до обох груп виражає мисленнєві процеси автора, внаслідок суб'єктивної спрямованості на певний предмет. Відповідно до регулярності й частотності використання експресивних лексичних одиниць у контексті, враховуючи їх значення, функції, визначається індивідуальний стиль автора.

У контексті художнього стилю маркована лексика спрямована на вираження емотивності та оцінності, тому марковані лексеми виявляють значний експресивний потенціал. Уживання нейтрального слова в одному контексті з okazіональними чи діалектними лексичними одиницями, які мають властивість забарвлювати сусідні складники висловлювання своїм

звукосмисловим потенціалом, формувати асоціативне емотивно-оцінне поле, залучати до нього будь-які інші текстові елементи, передбачає внутрішній взємозв'язок досі віддалених словесно-виражальних фрагментів, які, зблизившись, моделюють нові експресивні смисли. Унаслідок порушення звичних способів семантичної сполучуваності лексика набуває нових емотивно-оцінних значень. Будь-яка дієслівна лексична одиниця може стати експресивно-забарвленою у контексті, тому що існує безпосередній зв'язок між семантикою експресивних слів і їхніми стилістичними функціями, що забезпечують суб'єктивізацію індивідуального стилю письменника і надають оригінальності його творам мистецтва.

У мовознавстві існують різні думки щодо відношення слова до контексту, в тому числі художнього. Деякі лінгвісти вважають, що значення слова безпосередньо залежить від контексту, а саме по собі слово не має смислового значення, інші переконані, що контекст реалізує семантичні відтінки слів. А. С. Стадній вважає, що «будь-яке дієслово може стати емоційно-оцінним у певному контексті» [96]. Отже, на зміну лексичного значення слова може впливати текст, у якому вживається дієслівна лексема, але й експресивно забарвлене слово може впливати на контекст, внаслідок чого він стає експресивним. Емотивно-оцінна конотація поширюється на все висловлювання, супроводжує та маркує індивідуальний стиль письменника.

Маркована дієслівна лексика вживається в художньому стилі для того, щоб викликати в співрозмовника відповідну реакцію на події, вплинути на його емоції, почуття. Використання експресивної лексики в контексті, сприяє розумінню позиції автора, його думок, переконань, поглядів на життя, які реалізуються внаслідок вживання емотивно-оцінних дієслівних лексем.

Н. І. Бойко виділяє серед системних особливостей художнього мовлення експресивно орієнтовану концептуальність та образно зумовлену прагматичність [15, с. 146]. Експресивно орієнтована концептуальність відображає ставлення автора до окремих об'єктів позамовної дійсності. Образна прагматичність виникає внаслідок експресивного ефекту в тексті,

що зумовлюється властивостями процесуальних денотатів, їх здатністю виражати емотивно-оцінну позицію автора. Через вживання маркованої лексики, автор прагне до образності, увиразнення, індивідуалізації мовлення, з метою впливу на читача. Експресивна лексика може вживатись вже в заголовку до тексту, для того щоб справити значно сильніший тиск на читача перед прочитанням самого твору. Автор може використати в заголовку лише одне експресивне слово, або поєднати його структурно з іншими словами, які за своїм значенням не є експресивно-зabarвленими.

Експресивна словоназва, виражена дієсловом, або іншою повнозначною частиною мови, яку автор використовує у назві до твору, готує читача до первинного сприймання всього тексту. Назва допомагає осмислити організацію тексту, створити образний світ, у якому розкривається ідея твору. Читач сприймає текст, у якому вживається маркована дієслівна лексика, осмислюючи його і пропускаючи крізь власні думки, почуття, емоції. Між емотивно-оцінним значенням лексеми й контекстом існує тісний взаємов'язок. Окреме слово, яке виражає експресивність, може впливати на значення іншої лексеми, змінюючи сприймання читачем її семантичного значення.

Отже, завдяки тому, що маркована дієслівна лексика виконує функцію експресивізації художнього тексту, автор може виражати ідейно-тематичний зміст усього твору.

У системі української літературної мови експресивна лексика відіграє важливе значення, тому що виконує ряд важливих функцій, які підпорядковуються одна одній і мають суттєвий вплив на суб'єкта.

Експресивна стилістична функція, завдяки вираженню відповідними мовними засобами в контексті передає денотативну інформацію. Н. М. Савчук у своєму дисертаційному дослідженні на тему: «Функції мотиваційно-зв'язаних слів в українському художньому тексті кінця ХХ-початку ХХІ століття» [91], аналізує дескриптивну функцію експресивних мовних одиниць, в основі якої лежить здатність описувати відповідні

ситуації. Дослідниця окрім дескриптивної функції виділяє також оцінну та характерологічну функції. Оцінна функція дає змогу усвідомити ставлення суб'єкта до предмета повідомлення. Характерологічна – аналізує мовлення автора, його мислення, особливості сприймання навколишньої дійсності [89, с 124].

Експресивна лексика в межах тексту виконує такі найголовніші дві функції: образотвірну (емоційно-оцінну) й текстотвірну (виражально-зображальну), які взаємодіють між собою, накладаються одна на одну, доповнюючись та увиразнюючись гіпофункціями, що сконцентровані на: 1) віддзеркаленні емоційного стану мовця; 2) впливові на емоційну сферу адресата; 3) посиленні, послабленні або корегуванні інтенцій комуніканта, породжуваних мовленнєвими ситуаціями. Дві останні функції кваліфікуються М. І. Голянич як сугестивна і автосугестивна [29, с. 21].

Образотвірна функція експресивної лексики може виявлятися через характеристику будь-яких зображуваних у тексті фрагментів національної картини світу. Експресиви як образотвірні засоби художнього мовлення у відповідних контекстах передусім забезпечують індивідуально-авторську манеру висловлюватися, вдаватися до несподіваного найменування осіб, предметів, ознак, дій, процесів, станів, по-новому кваліфікувати їх.

Основну увагу автори зосереджують на характеристиках персонажів та їх емоційних станів. У художньому тексті, передаючи внутрішній стан героя, письменник нагадує загальновідому життєву ситуацію, щоб читач зміг відновити в уяві супровідні почуття і зрозуміти, що приблизно те саме відчував персонаж літературного твору [14, с. 400]. Таким чином читачі не просто сприймають значення слова як одиниці лексичної системи, вони обирають активну позицію, адекватно реагуючи на його зміст через співчуття, розуміння, згоду або незгоду.

Образотвірна функція експресивів безпосередньо пов'язана з позицією суб'єкта, який переживає певні емоційні стани; позицією суб'єкта чи об'єкта, тобто джерела, що зумовлює виникнення високої почуттєвої

напруги, позицією об'єкта, на якого спрямовуються емоції та почуття. Експресиви передусім беруть активну участь у відтворенні внутрішніх станів персонажів, зумовлених особливостями національного характеру й змодельованих автором тексту [14, с. 401]. Одночасно вони забезпечують формування відповідної емотивно-оцінної, психологічної тональності контексту, маркуючи його та відтворюючи емоційний стан персонажа, який впливає на мовленнєву діяльність.

Важливе значення образотвірної функції полягає у тому, що експресиви, вживані в складі контексту поряд зі своїми нейтральними відповідниками, увиразнюють, посилюють характеристику особи чи будь-якого іншого денотата, розширюють уявлення читачів про ті специфічні риси, які не охоплені семантикою номінативних слів, але які властиві певним фрагментам дійсності й актуальні в межах саме цього емоційно маркованого висловлювання.

Експресиви в межах художніх творів виконують, окрім образотвірної, ще й *виражально-зображальну функцію*, яку часто поєднують з аналізованою, забезпечуючи структурно-композиційне моделювання емотивно-оцінного текстового простору, посилюючи експресивний ефект [15, с. 409]. Вагомим для формування експресивних контекстів виявляється психологічний стан мовців, сконцентрований у семантичних структурах конотативно маркованих лексичних одиниць. Аналізована лексика, реалізуючи виражально-зображальну функцію, відіграє значну організаційну роль у художньому мовленні.

У художніх текстах аналізовану лексику використовують для створення контрастів, що належать до основних принципів структурно-семантичної організації художнього простору. Експресивному структуруванню художніх контекстів сприяє оксиморон. Усвідомлена мовцями семантична непоєднуваність, несподіване зіткнення логічно несумісних явищ, зумовлює виражально-зображальний ефект та контекстуальну експресивізацію. Оксиморон ґрунтується передусім на

протиріччі якості, його існування часто пов'язують із порушенням правил лексичної сполучуваності. Різні компоненти лексичних значень обумовлюють парадигматичні та синтагматичні зв'язки слів [117, с. 278], а оксиморон сприймається як фігура, в основі якої відбувається зіткнення слів, що представляють несумісні, протилежні якості.

Силу експресивності підвищують структури, сформовані шляхом навмисного зближення в одному контексті «паронімів і взагалі співзвучних слів або їхніх форм» [109, с. 425]. Таке поєднання близьких за звучанням, проте різних за значенням слів, у науковій літературі кваліфікується як фігура мови – парономазія. Вона являє собою стилістичну фігуру, компоненти якої розміщені поряд або на відстані. Як засіб увиразнення художніх контекстів, парономазія близька до каламбурних утворень.

Текстотвірна функція експресивів може визначатись їхньою участю в моделюванні лексичних повторів різних типів, що сприймаються як структурні елементи тексту, котрі мають вищий ступінь впливу на читача, подвійну експресивність. Лексичні повтори впливають на семантику експресивів, тому їх можна кваліфікувати як один із важливих способів підсилення виражально-зображальних можливостей слова й художнього контексту (висловлювання), що виявляються через взаємодію лексичних та синтаксичних засобів [14, с. 420].

У межах висловлювання існує дві найголовніші функції: образотвірна (емоційно-оцінна) та текстотвірна (виражально-зображальна), які взаємодіють між собою, накладаються одна на одну, доповнюючись та увиразнюють гіперфункціями, що сконцентровані на: 1) віддзеркаленні емоційного стану мовця; 2) впливові на емоційну сферу адресата; 3) посиленні, послабленні або корегуванні інтенцій комуніканта, породжуваних мовленнєвими ситуаціями.

Отже, експресивність проникає у різні сфери діяльності суспільства. Тому експресивна лексика української мови надзвичайно багата, різноманітна і функціонує на різних рівнях мовної системи. Лексичний склад

будь-якої мови виражає широкий спектр різноманітних емоцій, почуттів, оцінок, а отже, пов'язаний із явищем експресивності.

Аналіз праць різних мовознавців, пов'язаних з експресивністю дає змогу говорити про співвіднесеність між емоційністю та експресивністю на лексичному рівні мови. Тому що використовуючи у повсякденному мовленні різноманітну лексику, люди використовують позитивні чи негативні емоції, які виражають за допомогою слів, форма яких є емоційно-забарвленою.

В українській мові активно використовується експресивна лексика з різним оцінно-конотативним значенням, мета якої полягає у передачі емотивного ставлення мовця. Тому конотативне значення, як вважає більшість лінгвістів, формується унаслідок національно-культурної специфіки мови, під впливом якої відбувається виникнення нових емотивно-оцінних значень дієслівної лексики.

Українська експресивна лексика, як специфічний словниковий шар, включає експресивні лексеми, експресивні значення та експресивні відтінки значень. У художніх текстах можуть вживатись загальноприйняті експресивні мовні одиниці, які фіксуються у словниках і набувають в текстах додаткових значень: метафоризації, метонімізації.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Вивченням та дослідженням експресивності як граматичної категорії в українській лінгвістиці займалися багато дослідників, однак найбільш вагомою серед усіх праць, на нашу думку, є монографія Н. І. Бойко під назвою «Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти», в якій зроблено вагомий внесок для розв'язання питання експресії української лексики: (дослідження теоретичних аспектів української експресивної лексики, особливостей семантики експресивних одиниць, визначення категоріально-семантичних типів експресивів, функціонування експресивної лексики в контексті).

Експресивність слів та їх лексико-семантичних варіантів безпосередньо пов'язана зі ступенем образності. Тому Н. І. Бойко вважає, що експресивними необхідно вважати передусім слова з високим ступенем емпіричності. Вони виконують експресивну функцію й викликають високу почуттєву напругу, передають ставлення суб'єкта до предмета мовлення, часто характеризуючи й оцінюючи його. Таким чином, сюди належать слова з максимальним рівнем образності.

Лексична експресивність являє собою семантичну категорію, представлену трьома різнотипними макрокомпонентами: конотативним, образним та денотативним, кожен з яких відіграє важливе значення в структурі експресивної лексики української мови. В українській мові активно використовується експресивна лексика з різним оцінно-конотативним значенням, мета якої полягає у передачі емотивного ставлення мовця. Тому конотативне значення, як вважає більшість лінгвістів, формується унаслідок національно-культурної специфіки мови, під впливом якої відбувається виникнення нових емотивно-оцінних значень дієслівної лексики.

В українській мові активно використовується експресивна лексика з різним оцінно-конотативним значенням, мета якої полягає у передачі емотивного ставлення мовця. Тому конотативне значення, як вважає більшість лінгвістів, формується унаслідок національно-культурної специфіки мови, під впливом якої відбувається виникнення нових емотивно-оцінних значень дієслівної лексики.

Українська експресивна лексика, як специфічний словниковий шар, включає експресивні лексеми, експресивні значення та експресивні відтінки значень. У художніх текстах можуть вживатись загальноприйняті експресивні мовні одиниці, які фіксуються у словниках і набувають в текстах додаткових значень: метафоризації, метонімізації.

РОЗДІЛ 2. АВТОСЕМАНТИЧНА ТА СИНСЕМАНТИЧНА ДІЄСЛІВНА ЛЕКСИКА З ЕКСПРЕСИВНИМ КОМПОНЕНТОМ

2.1 Автосемантичні дієсловоназви з експресивним компонентом в їх проекції на процесуальний денотат

Повнозначні слова можуть по-різному використовуватись в залежності до ситуації мовлення, стилю та інших мовних і позалінгвістичних чинників. Семантику повнозначних слів можна зрозуміти поза контекстом, але більшість з них потребує доповнення своєї семантики з допомогою додаткового слова чи кількох слів для того, щоб передати конкретний зміст.

Дієслівна лексика в системі української мови виступає засобом номінації. Відповідно до теорії номінації та семантики, дієслівні словоназви поділяють на автосемантичні (дієслова абсолютної семантики) та синсемантичні (дієслова релятивної семантики). Серед усіх вище перерахованих вчених, найбільшу роль у лінгвістиці щодо поділу дієсловоназв процесуальних денотатів відповідно до своєї семантики на автосемантичні та синсемантичні, справили праці таких вчених: К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. Я. Єрмоленко, А. П. Грищенко [60, с. 38]. Поділ дієслівної лексики на автосемантичну та синсемантичну детально вивчено в працях сучасних мовознавців Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, зокрема: Н. Л. Іваницької, В. М. Каленича, Л. М. Коваль, Н. І. Кухар, Т. В. Савчук.

Різні підходи до вивчення проблеми автосемантизму – синсемантизму, дають змогу стверджувати, що найголовніша особливість дієсловоназв з погляду їх семантики, полягає у розмежуванні й поділі всього дієслівного пласту лексики на автосемантичні та синсемантичні словоназви денотатів. Зокрема, перші відомості про розмежування в українській мові дієслівної лексики на автосемантичну та синсемантичну належать праці Н. Ю. Дзюбишиної, яка у статті під назвою «Роль автосемантичних і синсемантичних дієслів у реченні» поділяє дієслівну

лексику на авто- та синсемантичну відповідно до їх повного чи неповного семантичного значення [40].

Питання автосемантизму, зокрема, його семантико-граматичний аспект, став об'єктом досліджень таких вчених: Д. Х. Баранник, І. Р. Вихованець, О. І. Леута, М. В. Мірченко, М. Я. Плющ, С. О. Соколовська, М. І. Степаненко та інші. Серед російських вчених-мовознавців проблему автосемантизму активно вивчали: Г. О. Золотова, О. В. Кузнецова, В. П. Малащенко, М. М. Прокопович, Л. Д. Чеснокова, Н. Ю. Шведова [60, с. 38].

Грунтовним дослідженням функціонально-семантичних параметрів автосемантичних дієслів є кандидатська дисертація і видана на її основі монографія Н. Б. Іваницької, у якій автор детально аналізує семантичну структуру абсолютивних дієслівних лексем в українській та англійській мовах, умотивовує морфологічну інваріантність абсолютивних дієслів як спеціалізованих морфологічних засобів вираження одновалентних предикатів [51].

Н. Л. Іваницька у своїй монографії під назвою «Двоскладне речення в українській мові» зауважує, що серед дієслівної лексики кількість синсемантичних дієслів переважає над автосемантичними [56]. Таким чином, більшість дієсловоназв процесуальних денотатів вступають у сполучувальний зв'язок з іншими словоназвами денотатів унаслідок неможливості самотійно реалізувати свою семантику.

Автосемантичні дієсловоназви із експресивним компонентом відрізняються від синсемантичних дієсловоназв із експресивним компонентом, тому що мають змогу власним фонемним складом номінувати денотат без сполучуваності з іншими словоназвами денотатів. Таким чином, автосемантичні словоназви із експресивним компонентом мають завершену семантику і тому здатні самотійно виражати закладений в них зміст у реченні.

Чіткої межі між автосемантичними та синсемантичними дієсловоназвами із експресивним компонентом немає. Тому дієсловоназви процесуальних денотатів можуть переходити із синсемантичних дієслів у автосемантичні дієслівні експресивоназви. Однак, не всі дієслова можуть набувати ознак, які властиві автосемантичним дієсловоназвам. Процес переходу синсемантичного дієслова у групу автосемантичних дієслів залежить від сполучувальних можливостей і семантичної структури відповідної словоназви. Здебільшого таку особливість словоназв процесуальних денотатів вчені пов'язують із лексико-граматичною категорією перехідності / неперехідності, ширше – з дієслівним керуванням [56, с. 36].

Вчені стверджують, що головним критерієм розмежування автосемантичних та синсемантичних словоназв є обов'язковість чи необов'язковість прислівного синтаксичного зв'язку [59, с. 32]. Виділяючи автосемантичні словоназви варто враховувати їхню основну ознаку – семантичну повноту, яка виявляє себе передусім в утворенні семантико-синтаксичного предиката [60, с. 12-13]. Автосемантичні дієсловоназви із експресивним компонентом можуть вживатись у реченнєвих конструкціях самотійно, не передбачаючи у своєму складі правобічних компонентів для конкретизації свого значення.

Експресивні дієслова, для яких характерна перехідність в межах автосемантизму – синсемантизму, набувають одночасно ознак як автосемантизму так і синсемантизму. Ознаки автосемантиї чи синсемантиї конкретної дієсловоназви процесуального денотата встановлюються відповідно до семантики словоназви в словосполученні чи реченні. Тому що лише увівши слово в реченнєву конструкцію можливо встановити семантику конкретної словоназви, для якої характерною в одних випадках є автосемантичність, а в інших – синсемантичність. Тому основна ознака, яка впливає на перехід дієслова із синсемантичного у автосемантичне – семантичні особливості самого дієслова.

Для розмежування автосемантиї та синсемантиї важливо встановити зв'язок між головним словом – дієсловом і словами, що номінують об'єкти дії. Номінованим об'єктом, як правило, є іменникова словоназва у формі знахідного чи родового відмінка. У зв'язку з цим, Н. Л. Іваницька слушно зауважує, що реалізація об'єктного поширювача регламентується як лексико-граматичними особливостями дієслова так і семантичним складом останнього. Це передбачає в одних випадках відносну лексико-тематичну уніфікацію іменників-репрезентантів об'єктивної семантики, а в інших випадках сприяє розширенню семантичного наповнення об'єкта дії [62, с. 38]. Співвіднесеність на лексико-семантичному рівні синсемантичних дієслів процесуальних денотатів з відповідними поширювачами, є одним із чинників, що регулює процес автосемантизації дієслівних експресивоназв.

Об'єкт, що входить у значення синсемантичної дієслово назви, може набувати ознак узагальнення. Узагальненими є ті об'єкти, які об'єднують широке коло різних предметів, включаючи їхню конкретизацію. Завдяки семантико-граматичній закріпленості за однією експресивною дієсловоназвою обмеженої кількості факультативних поширювачів, така словоназва процесуального денотата набуває ознак автосемантизму, внаслідок втрати обов'язкових експлікаторів.

Автосемантичне вживання дієслів із експресивним компонентом залежить не лише від самих дієсловоназв процесуальних денотатів у реченні, а й від поширювачів, з якими дієсловоназва поєднується у словосполучення чи речення [62, с. 39]. До автосемантичних дієслівних експресивоназв переходять синсемантичні дієслова в сполученні дієсловоназв процесуальних денотатів з іменниками чи займенниками – назвами істот, які зазнають емоційного впливу на їхній психічний чи розумовий стан.

Дієслівні лексеми, які належать до синсемантичних словоназв, можуть переходити до класу автосемантичних за умови, якщо це двоскладне речення, де вживаються два дієслова, що виступають у реченнєвій конструкції головними компонентами речення.

Дієслівні експресивоназви української мови в складі односкладного речення можуть також самотійно реалізувати свою семантику без сполучення з відповідними поширювачами. Наприклад у реченні: *Дід Круча верзе чорт знає що*. [25, с. 249]. Дієсловоназва процесуального денотата із експресивним компонентом *верзе* у значенні «говорити нісенітницю, дурницю; вести пусті балачки» [95, Т. 1. С. 329] є автосемантичною.

Автосемантизованими стають синсемантичні експресивні дієсловоназви процесуальних денотатів, у випадках, коли це питальне речення, яке не передбачає об'єктних поширювачів, тому що вжита у ньому дієслівна словоназва самотійно виражає зміст, називаючи кваліфікаційну ознаку суб'єкта дії.

Відсутність чи наявність придієслівних іменникових компонентів не завжди означає перехід синсемантичних дієслівних експресивоназв у автосемантичні. Як зауважує Н. Л. Іваницька, відсутність залежного об'єкта при синсемантичному дієслові може бути ознакою еліпсису [62, с. 40]. Наприклад: *Та то так! Підслідили, значить, і хапнули* [25, с. 123]. У такому реченні дієслівні компоненти виражені присудком є синсемантичними, хоча біля них не вживаються придієслівні іменникові поширювачі, але такі словоназви процесуальних денотатів не мають повної семантики, тому що з контексту не зрозуміло: *підслідили кого? хапнули кого?* Для того, щоб з'ясувати зміст речення і семантику потрібно звернутись до попередньої чи наступної реченнєвої конструкції.

При вивченні автосемантичних дієсловоназв процесуальних денотатів із експресивним компонентом, важливим є дослідження факультативних придієслівних компонентів з метою встановлення формально-граматичних та семантичних моделей речення. Таким чином, одним із завдань мовознавців при вивченні автосемантичних дієсловоназв із експресивним компонентом, є розмежування в структурі речення обов'язкової та факультативної сполучуваності дієсловоназв процесуальних денотатів із експресивним компонентом відповідно до їх семантики. Дослідженням факультативних

придієслівних компонентів в українському мовознавстві займався І. Р. Вихованець [73, с.150].

У реченнях із автосемантичними експресивними дієсловоназвами процесуальних денотатів можуть вживатися факультативні компоненти, виражені іменниковими словоназвами предметних денотатів. Такі компоненти легко вилучити зі структури речення, тому що вони не впливають на вираження семантики головного компонента речення – присудка, вираженого автосемантичною експресивною словоназвою предметного денотата, а також у цілому на зміст усієї реченнєвої конструкції. Обов'язковість чи факультативність іменникової словоназви відповідно до дієслівної словоназви із експресивним компонентом залежить від того, чи є потреба в завершенні та розширенні семантики експресивоназви процесуального денотата.

Тому специфіка та лексична своєрідність факультативних моделей придієслівних компонентів визначається відповідно до опорного слова – експресивної дієсловоназви процесуального денотата із експресивним компонентом, якій притаманний цілий комплекс сполучувально-валентнісних ознак [73, с.151].

Відповідно до сполучувально-валентнісних ознак дієсловоназв, деякі автосемантичні дієслова можуть поширюватись завдяки вживанню додаткових іменникових словоназв предметних денотатів, які виступають у таких випадках обов'язковими поширювачами семантики головного слова – дієсловоназви процесуального денотата.

А. П. Загнітко вважає автосемантичними дієслова, які є самодостатніми для формування ними окремої синтаксичної структури і постають як одновалентні [46, с. 51]. Автосемантичним вважається присудок у двоскладному реченні, який ще називають одновалентним дієслівним предикатом. Одновалентні дієслівні предикати «позбавлені правобічної позиційності» і реалізують свій потенціал, прогнозуючи лише лівобічну позицію суб'єкта, породжуючи двокомпонентні елементарні речення

[79, с. 115]. Одновалентний дієслівний предикат не потребує уточнення своєї семантики за рахунок вживання у реченні додаткових поширювачів. Як правило, прикладом таких дієслівних предикатів можуть слугувати такі дієсловоназви процесуальних денотатів: *верещати, гасати, брехати, белькотати, ревіти* та багато інших, які є самодостатніми лексемами. Таким чином, вживання автосемантичних дієслів із експресивним компонентом, які в реченнєвій конструкції виступають головним членом – присудком, у багатьох випадках обмежує структуру речення, робить її закритою, семантично достатньою.

Автосемантичні дієслова із експресивним компонентом, які виражають дію, процес або стан, властиві суб'єктам у позиції підмета, виступаючи в реченнєвій конструкції у позиції присудка, містять достатню для повноцінного в змістовому відношенні висловлювання інформацію про підмет і не вимагають обов'язкової лексико-семантичної конкретизації іншими синтаксичними компонентами [65, с. 45]. Такі експресивні дієслівні лексеми є самодостатніми в плані змісту і не потребують обов'язкової сполучуваності й уточнення свого значення в реченнєвій конструкції за допомогою інших словоназв денотатів, зокрема іменникових словоназв предметних денотатів. Наприклад, у двоскладному реченні: *Він ревів* [25, с.152].

Автосемантичні дієсловоназви процесуальних денотатів із експресивним компонентом у реченні такого типу виступають морфологічними засобами вираження одновалентних дієслівних предикатів, які передбачають у своєму складі лише суб'єкта дії.

Одновалентний дієслівний предикат *бубоніти* має самодостатню семантику, тому що здатний власним фонемним складом номінувати суб'єкта дії без залучення додаткових поширювачів. Дієслівні предикати такого типу породжують двокомпонентну модель елементарних речень. Однак, реченнєві конструкції, які утворюють структурну модель елементарних двокомпонентних речень, можуть доповнюватись додатковими

факультативними поширювачами, які зазвичай удосконалюють зміст висловлюваної думки, роблять її більш чіткою, інформативно доповненою.

Як зазначає В. Каленич у своїй статті «Функціонально-семантичні параметри одновалентних дієслів у публіцистичних текстах»: «Найбільша кількість одновалентних дієслів функціонує в розмовно-побутовому та художньому стилях» [66, с. 209]. На відміну від цих двох стилів, для інших функціональних стилів української мови характерним є вживання у формально-граматичній структурі речення багатовалентних дієслів.

До автосемантичних одновалентних дієсловоназв процесуальних денотатів належать також такі загальновживані дієслівні лексеми: *вечоріє, смеркає, дощить, морозить, гримить*. Такі дієслова номінують явища природи і за своїм змістом є семантично повними. Тому для них характерною ознакою є незалежність від інших слів у реченнєвій конструкції.

Одновалентні предикати дії репрезентують також автосемантичні дієсловоназви процесуальних денотатів із експресивним компонентом, які належать до лексико-семантичної групи дієслів руху: *Він вже приліз; Хлопці погнались...*

Відповідно до формально-граматичного аспекту вивчення двоскладного речення, простий присудок виражений автосемантичним дієсловом із експресивним компонентом, може ускладнюватись завдяки вживанню різноманітних форм часток. На нашу думку, найпоширенішими серед часток, які ускладнюють простий присудок є такі: *би, б, хай, нехай*, а також заперечна частка *не*. Наприклад у реченні: *Ой не реви*. Заперечна частка *не* ускладнює простий присудок, виражений експресивоназвою процесуального денотата *ревіти* у значенні «плакати».

Будова автосемантичних дієслів-присудків із експресивним компонентом може ускладнюватись завдяки поєднанню у реченнєвій конструкції одночасно автосемантичного експресивного дієслова із синсемантичною дієсловоназвою процесуального денотата. За твердженням Н. Б. Іваницької, в ролі ускладнювальних лексичних одиниць при

автосемантичних дієсловах-присудках виступають форми наказового способу синсемантичного дієслова *знати*, *візьми*, які втратили повноту свого значення [51, с. 53]. Наприклад: *А потім він візьми й зареви на повне горло* [38, с. 131]. Таке ускладнення, як зазначає дослідниця, властиве переважно дієсловам-присудкам абсолютивної семантики із значенням звучання, руху, психофізіологічного стану.

Досить часто автосемантичні дієслівні словоназви можуть поєднуватись у реченнєвих конструкціях із відповідними прикметниковими словоназвами атрибутивних денотатів, які у семантичному плані структури речення відіграють другорядну роль. Унаслідок чого, такі прикметникові словоназви є необов'язковими уточнюючими компонентами абсолютивних словоназв процесуальних денотатів, які незалежно від поєднання з іншими словоназвами денотатів є семантично завершеними. Наприклад у реченні: *Роздратована жінка галакала майже на все село* [25, с. 134]. Прикметникова словоназва атрибутивного денотата *роздратована* є факультативним уточнюючим елементом дієслівної словоназви процесуального денотата із експресивним компонентом *галакала*, але не впливає на його семантику. Дієсловоназва *галакала* власним фонемним складом здатна номінувати процесуальний денотат, не вступаючи у сполучувальний зв'язок з іншими словоназвами денотатів.

Факультативними уточнюючими поширювачами в реченні можуть бути й прислівникові компоненти. Наприклад: *Дівчина сильно заревіла* [38, с. 176]. Прислівникова словоназва *сильно* уточнює дію (як заплакала?), але вживається поряд із дієсловоназвою *заревіла* факультативно. Трансформація реченнєвої конструкції у речення типу: *Дівчина заревіла*, доводить той факт, що словоназва процесуального денотата із експресивним компонентом *заревіла*, є автосемантичною дієсловоназвою, і не потребує використання додаткових поширювачів з метою уточнення свого лексичного значення у структурі речення.

Синтаксичні конструкції такого типу за своєю будовою утворюють просте двоскладне речення, у якому дієсловоназва процесуального денотата із експресивним компонентом, як правило, виступає автосемантичним дієсловом-присудком.

Реченнєві конструкції, у яких вживаються автосемантичні дієслова-присудки, можуть вживатись валентно-незв'язані компоненти. Такі компоненти називають детермінантами. На думку Н. Б. Іваницької, головною ознакою детермінанта виступає його участь у поширенні граматичної основи реченнєвої конструкції. Від факультативних компонентів структури речення детермінант відрізняється тим, що він не вступає у прислівний зв'язок, внаслідок чого втрачається залежність детермінанта як елемента речення від граматичної основи речення в цілому. Однак, головна ознака, яка відрізняє детермінант від факультативних компонентів – наявність додаткового центру предикації, тому що не завжди відсутність прислівного зв'язку свідчить про те, що такий компонент структури речення є детермінантом, а не факультативним поширювачем [50, с. 52]. Серед характерних детермінантів поширених речень виступають поширювачі, які вказують на різні обставини.

Н. Б. Іваницька виділяє так звані фонові детермінуючі поширювачі, які, як стверджує дослідниця, виступають своєрідною експозицією до головної частини речення [51, с. 53]. Зокрема, у реченні: *А в небі галакають пташки*. Детермінантом у цьому реченні виступає обставина місця (*де?*) *в небі*, яка виражає своїм значенням додаткову предикацію в реченні відповідно до головної – присудкової, вираженої автосемантичною дієсловоназвою із експресивним компонентом. Така особливість є характерною не для всіх реченнєвих конструкцій. У деяких випадках додаткові детермінуючі поширювачі навпаки підсилюють, уточнюють дію в реченні.

Синтаксична категорія дієслівного складеного присудка слугує для узагальнення граматичних структур у поєднанні особового дієслова та інфінітива, що становлять семантико-граматичну єдність, здатну лише в

сукупності її складників виражати предикативність речення [63, с. 49]. Дієслівних складених присудків в системі дієслівної лексики української мови є порівняно небагато. Невелика їхня численність зумовлена кількісною перевагою синсемантичних дієслів із експресивним компонентом над автосемантичними експресивоназвами. Причинами незначної кількості автосемантичних дієслів Н. Л. Іваницька також вважає:

1) семантичну вибірковість допоміжних дієслів у сполучуваності з інфінітивами автосемантичних дієслів;

2) семантична структуралізація автосемантичних дієслів, що виступають у ролі основної частини дієслівного складеного присудка [51, с. 97].

Автосемантичне вживання багатовалентних дієслів із експресивним компонентом, пов'язане з узагальненням дії, яка виражається. Семантичні зрушення в структурі таких дієслів, пов'язані з абстрагуванням від обов'язкових компонентів у правобічних позиціях, визначають їхню внутрішню самодостатність, здатність утворювати повноцінні в змістовому й граматичному плані речення [59, с. 36].

Автосемантичними вважаються дієслова із експресивним компонентом, які постійно поєднуються з однією групою номінацій. Наприклад, словоназва процесуального денотата *гаркнути* у значенні «крикнути», завжди поєднується лише з іменниковою словоназвою предметного денотата. У реченні типу: *У відповідь чоловік гаркнув* [38, с.157]. Дієсловоназва із експресивним компонентом *гаркнув* є автосемантичною експресивоназвою, тому що самотійно може реалізувати свою семантику.

Автосемантичні дієсловоназви із експресивним компонентом унаслідок семантико-дистрибутивних ознак, утворюють окремий лексико-граматичний клас дієслівної лексики. Як засвідчує Н. Б. Іваницька, значеннєвий потенціал української загальновживаної автосемантичної лексики представлено одинадцятьма лексико-граматичними групами:

1) руху; 2) мовлення; 3) звучання; 4) трудової діяльності; 5) поведінки; 6) процесуальної властивості; 7) перетворення, виникнення нової ознаки; 8) буття; 9) фізичного стану; 10) фізіологічного стану; 11) психоемоційного стану [51, с. 55]. Кожна група автосемантичних дієсловоназв процесуальних денотатів об'єднана в окрему семантичну групу за якоюсь однією спільною ознакою, відмінною від інших дієсловоназв.

Серед автосемантичних дієсловоназв процесуальних денотатів із експресивним компонентом ми виділяємо такі семантичні групи:

Наприклад:

1) лексико-семантична група руху об'єднує експресивні дієсловоназви, провідною ознакою яких є пересування в просторі: *плентатись, сунути, шкандибати, летіти*.

2) лексико-семантична група дієслів мовлення в українській мові охоплює усі повнозначні дієсловоназви із експресивним компонентом, що номінують процес говоріння: *балакати, горлати, тарабанити, бурчати, триндіти*;

5) лексико-семантична група експресивних дієслів звучання, яка об'єднує словоназви, що позначають звуки, які витворює людина як суб'єкт дійсності: *гавкати, крякати* та інші;

До аспектуально маркованих одиниць в українській мові Н. Б. Іваницька відносить дієсловоназви процесуальних денотатів, що передають дієслівну ознаку, конкретизовану в планах: інтенсивності (*заверещати, розверещатися, зачвалати*); делімітативності (*поверещати*); дистрибутивності (*поглухнути*); перервності (*поколювати, покращувати*) [51, с. 57].

Таким чином, в українській мові можна окремо виокремити групу автосемантичних дієсловоназв та синсемантичних дієсловоназв із експресивним компонентом завдяки тому, що дієсловоназви вживаються у мовленні із наявними у них не тільки денотативними семами, але й різними додатковими семами, а також мають різне морфемне оформлення.

До автосемантичних дієслівоназв із експресивним компонентом, порівняно із синсемантичними експресивними дієслівоназвами, належить менша кількість дієслівних лексем. Поширеним явищем є перехід синсемантичних дієслів із експресивним компонентом у автосемантичні дієслова, що кількісно призводить до збільшення групи автосемантичних дієслівоназв із експресивним компонентом.

2.2 Синсемантичні дієслівні словоназви з експресивним компонентом

На сучасному етапі розвитку української мови, багато праць мовознавців присвячено вивченню питання синсемантизму української лексики в проекції на процесуальний денотат. Синсемантизм в українському мовознавстві став об'єктом досліджень таких вчених: Д. Х. Баранник, І. Р. Вихованець, А. П. Грищенко, Н. В. Гуйванюк, К. Г. Городенська, П. С. Дудик, С. Я. Єрмоленко, А. П. Загнітко, Н. Б. Іваницька, Н. Л. Іваницька, Л. О. Кадомцева, В. М. Каленич, М. У. Каранська, М. Ф. Кобилянська, А. П. Коваль, Л. В. Коваль, Г. О. Козачук, Н. І. Кухар, М. Я. Плющ, О. Д. Пономарів, Л. М. Прокопчук, В. М. Русанівський, Т. В. Савчук, І. І. Слинько, Н. М. Сологуб, В. А. Тимкова, Г. М. Удовиченко, К. Ф. Шульжук та інші [57].

Синсемантизм – слова релятивної семантики, для яких характерним є семантична й граматична здатність заповнення позиції після них відповідними граматичними формами [64, с. 42]. Для усієї синсемантичної дієслівної лексики властива семантична відкритість структури слова, тобто здатність повноцінного осмислення лексичного значення словоназви за рахунок інших слів.

Й. Ф. Андерш доводив тезу про те, що важлива роль для того, щоб сформувалась семантична структура речення належить предикату, який може бути самодостатнім або заповнюватись додатковими словоназвами

семантики стрижневого слова [4]. Предикатом є дієсловоназва процесуального денотата, яка відповідно до своєї семантики може належати до автосемантичного дієслова й не вимагати додаткового поширювача свого значення або навпаки – синсемантичного дієслова, яке власним фонемним складом не може номінувати денотат і вимагає обов'язкового експлікатора синсемантизму.

Мовознавці по-різному номінують дієсловоназви, для яких характерна семантична неповнота. Тому поняття «синсемантизм» в українській мові має синонімічні відповідники. Окремі дослідники виокремлюють цей клас дієслова даючи йому назву: «релятивні дієслова» (В. Шмалауер, Н. Іваницька, А. Загнітко); «відносні дієслова», «несамостійні дієслова» (Л. Щерба, В. Виноградов); «дієслова відкритої семантики» (Р. Гайсина, Г. Золотова); «семантично ненасичені дієслова» (У. Юнг); «несамодостатні дієсловоназви» (М. Мірченко); «незамкнені» (Н. Брінкман); «інтенційні дієслова» (Я. Оравець, Р. Мразек, М. Володченков); «дієслова неповної предикації» (В. Гак) [92, с. 51].

Синсемантичні дієслова А. П. Грищенко називає *десемантизованими дієсловоназвами*. На думку вченого, десемантизація слова, це послаблення його семантики [104, с. 138]. Дієсловоназви з ослабленою семантикою є синсемантичними, що постійно потребують компенсації свого змісту і не здатні до абсолютного вживання.

Характерною ознакою синсемантичних словоназв процесуальних денотатів із експресивним компонентом є сполучуваність словоназв, лексико-семантичні та функціональні особливості. М. П. Кочерган, досліджуючи лексичну сполучуваність на загальному фоні «слово і контекст» і розмежовуючи лексико-синтаксичну і лексико-фразеологічну сполучуваність вказує: «Для визначення лексико-синтаксичної сполучуваності достатньо знати, до якого граматичного класу належить слово. Саме граматична характеристика слова вказує на його сполучуваність з іншими розрядами слів» [57, с. 98]. Завдяки

обов'язковій сполучуваності експресивних дієслівоназв з іншими словами, сформувалась група синсемантичних дієслівоназв процесуальних денотатів із експресивним компонентом.

Синсемантичні словоназви різних денотатів стали предметом досліджень багатьох українських та зарубіжних мовознавців, які у своїх працях наводять лексико-семантичні класифікації дієслів відповідно до процесів номінації. Проблема визначення лінгвістичного статусу синсемантичних дієслів із експресивним компонентом, аналіз їхньої семантичної структури, семантико-синтаксичного та формально-граматичного функціонування, а також дослідження специфіки інших категоріальних властивостей, пов'язаних із самою природою таких дієслів, на нашу думку, є важливим у сучасному мовознавстві. Для того, щоб визначити семантику словоназви із процесуальним денотатом, потрібно з'ясувати їхню синтагматику і парадигматику.

Зокрема, відома російська дослідниця Н. Шведова, досліджуючи російську дієслівну лексику відповідно до лексико-семантичної класифікації, у своїх працях зазначала, що дієслова з ослабленою семантикою посідають місце дієслів означуваних (зв'язок) і кваліфікаційних [64, с. 43].

Уточнення семантики синсемантичного дієслова із експресивним компонентом, відбувається завдяки його поєднанню у більшості випадках з іменником у називному, родовому або знахідному відмінку. Наприклад: *роззявляють рота, дудлить воду, періщить котенят*. У поданих словосполученнях дієслівна семантика доповнюється й уточнюється завдяки поєднанню з відповідними експлікаторами синсемантизму.

Наведені експресивоназви підпорядковують залежні, утворюючи сильний прислівний зв'язок між ними внаслідок сполучуваності мовних одиниць між собою за змістом висловлювання. Явище сполучуваності лексичних одиниць мови в українській граматиці прийнято називати валентністю. Особливу увагу мовознавці звертають на явище валентності

саме у дієслівоназвах. Тому що цей клас лексики, на відміну від інших класів, має найскладніші й найрізноманітніші сполучувальні особливості. С. Д. Канцельсон, вивчаючи проблему валентності дієслів зазначає, що саме дієслівні словоназви вже самі по собі дають відчуття неповноти висловлювання і вимагають доповнення іншими словами у висловлюванні [68, с. 21]. Синсемантичні дієслівоназви із експресивним компонентом сполучаються з відповідними експлікаторами синсемантизму, які можуть бути пов'язані з різноманітними за своєю природою явищами та предметами. Таким чином, валентність експресивних дієслівоназв відбувається завдяки наявності предметно-логічного зв'язку між головною словоназвою процесуального денотата із експресивним компонентом та залежними від неї словоназвами денотатів.

Сполучуваність експресивоназв із різноманітними поширювачами може бути реалізована повністю або частково. Повна сполучуваність реалізується завдяки вживанню як обов'язкових так і факультативних поширювачів у словосполученні чи реченні. Сукупність поширювачів, що сигналізують про повну реалізацію семантичної сполучуваності В. П. Малащенко називає елементами формули семантичної сполучуваності [92, с. 55].

Специфіка синсемантичних експресивоназв процесуального денотата полягає у тому, що слова, які доповнюють їхній зміст, мають конкретніше лексичне значення. Тому семантично недостатній експресивний компонент, об'єднавшись у єдине ціле за змістом із залежною словоформою, набуває повного семантичного значення, яке не потребує подальшого уточнення.

Синсемантичні дієслова із експресивним компонентом не завжди можуть доповнюватись залежними словами. Як стверджує Н. Ю. Шведова: «Існують слова відносно релятивної семантики, яким властивий високий ступінь регулярності і прогнозування зв'язків» [64, с. 43]. У деяких випадках вони здатні самотійно інформувати читача про

певну подію, явище, процес не потребуючи уточнення своєї семантики внаслідок поєднання експресивної синсемантичної дієсловоназви процесуального денотата із відповідними експлікаторами.

Характерною особливістю синсемантичних дієслів із експресивним компонентом є те, що вони – стилістично марковані. У синтаксичних конструкціях із синсемантичними дієсловами, процесуальний компонент може змінюватися завдяки вживанню слів, що належать до різних дієслівних класів, унаслідок чого їхній основний зміст не порушується, але змінюються оцінні семи. Зазнаючи таких змін синтаксичні конструкції набувають стилістичного забарвлення. Основною ознакою синсемантичних дієсловоназв із експресивним компонентом є обов'язковість прислівного зв'язку, суть якого полягає у вживанні додаткових поширювачів. Більшість вчених таку властивість синсемантичних дієслів пов'язували з поняттям «сильний тип зв'язку» (О. М. Пешковський, Н. Ю. Шведова, В. М. Русанівський, О. С. Мельничук) [92, с. 55].

Синсемантичні дієсловоназви із експресивним компонентом, як правило, функціонують у складі стійких дієслівно-іменникових сполук. Експресивна дієслівна лексика синсемантизованої структури є цікавим і своєрідним класом дієслівних одиниць, який вимагає ґрунтовного вивчення, розроблення та утвердження відповідної термінології, дослідження семантико-синтаксичних особливостей їхнього функціонування.

Оскільки ідентифікаційною ознакою дієслів неповної предикації є здатність мовної одиниці виражати значення в сполученні з іншими мовними одиницями на тлі контексту чи ситуації [88, с. 63], то сьогодні перед лінгвістикою постає необхідність дослідження не лише лексичних і граматичних особливостей синсемантичних дієслів із експресивним компонентом, а й різних способів їх синсемантизму.

Синсемантичні дієслівні експресивоназви у реченнєвих конструкціях поєднуються із обов'язковим поширювачем (експлікатором), утворюючи таким чином семантичну єдність компонентів, які поєднуючись між собою виражають закінчену семантику стрижневого слова. На думку Н. Л. Іваницької: «Семантична єдність забезпечує реалізацію дієслівної семантики та номінативної функції синсемантичного дієслова [59, с. 35]. Експлікатори семантичної сполучуваності дієслова вживаються відповідно до комунікативного змісту висловлювання, характеру позначуваної словоназвою дії. Поширювачі семантики синсемантичних дієслів із експресивним компонентом поділяють на: *обов'язкові* (без яких дієслово не вживається) та *факультативні* (збагачують зміст речення, але не беруть участі у формуванні його структури).

Для розмежування обов'язкових та факультативних поширювачів експресивних дієсловоназв існує прийом елімінації, який використовують з метою розмежування автосемантичних та синсемантичних словоназв. Методика елімінування може використовуватись для виокремлення елементарних речень (моделей, схем). Елементарне речення може функціонувати як реченнєва одиниця зі всіма властивими йому характеристиками. Елементарну реченнєву модель одержують шляхом елімінування неголовних факультативних елементів прислівної та неприслівної залежності.

Як зазначає Н. Л. Іваницька: «Внаслідок прийому елімінування одержуємо елементарне речення». [58, с. 47]. Спосіб елімінації передбачає використання двох прийомів:

а) елімінування неголовних компонентів речення;

б) перевірка утвореної внаслідок елімінування структури на предмет її функціонально-реченнєвої вартості. Елементарне речення діагностує лише другий прийом [58, с. 47]. На першому етапі, шляхом елімінування з реченнєвої конструкції відкидаються факультативні

елементи, які уточнюють зміст речення, але не є обов'язковими, тому що лише ускладнюють будову простого речення. Завдяки можливості проведення прийому елімінації, у таких реченнєвих конструкціях експресивні дієсловоназви стають автосемантичними, для яких використання додаткових поширювачів є факультативним, і використовуються лише з метою уточнення змісту експресивної словоназви.

Однак прийом елімінування діє не у всіх випадках. Н. Л. Іваницька доводить, що «у деяких випадках можна говорити про деяку штучність елімінування порівняльної конструкції, що свідчить про послаблення автосемантизму дієслів, інформативна завершеність яких досягається в рамках усієї конструкції як єдиного цілого» [58, с. 49]. Послаблення автосемантизму відбувається під час переносного вживання дієслів, від яких такі конструкції залежать, абсолютність дієслова виразніше виявляє своє значення у сполученні з іменником певної конструкції як єдиного цілого.

Існують словосполучення, що вважаються семантичними єдностями. У таких словосполученнях, один елемент завжди пов'язаний з іншим елементом і без нього не вживається. Через неможливість дієслівних експресивоназв такого типу самотійно виражати семантику, такі словосполучення утворюють семантичну єдність із залежними словами. Елімінування реченнєвої конструкції сприяє виокремленню у структурі речення головних елементів, відкидаючи таким другорядні елементи, вживання яких не обов'язкове.

Методика елімінування розкриває механізм внутрішньої взаємодії всіх елементів речення і вважається одним із надійних методів дослідження у сфері моделювання речень, вивчення їхніх структурних схем.

Характерним для сучасних досліджень синсемантичної дієслівної лексики із експресивним компонентом є наявність у них правобічної та

лівобічної інтенції. Зокрема, відомий мовознавець І. М. Прокопенко вважає, що «синсемантичні дієслова є ліво- та правобічноінтенційними, причому обов'язковою є правобічна інтенція» [88, с. 65]. Така закономірність стосується й синсемантичних дієслів із експресивним компонентом. Вони можуть поєднуватись з лівобічним компонентом у відповідній граматичній словоформі, який виступає експлікатором синсемантизму й уточнює семантику, або правобічним компонентом, із яким сполучається експресивна словоназва процесуального денотата.

Як зазначає Н. Б. Іваницька: «дієслова релятивної семантики виділяють, спираючись на теорії, що стосуються осмислення лінгвальної природи повнозначних слів у референційно-денотативному аспекті» [52, с. 132]. Йдеться про семантико-граматичну єдність слів, граматикалізацію семантичних єдностей дієсловоназв, на основі чого виокремлюється лексико-семантична група синсемантичних дієсловоназв процесуального денотата.

Значну частину класу синсемантичних дієслів становлять експресивні дієсловоназви процесуальних денотатів, для яких властиві одиничні обов'язкові поширювачі, що можуть бути виражені формою непрямого відмінка іменника з прийменником.

Дієсловоназви із експресивним компонентом сполучаються у словосполученнях чи реченнєвих конструкціях із відповідними поширювачами, які уточнюють та доповнюють їхнє лексичне значення на основі предметного та логічного зв'язку між головним та залежним компонентом, завдяки якому експресивні дієсловоназви поєднуються у словосполучення чи речення з різними, семантично відмінними між собою іменниковими словоназвами предметних денотатів.

На нашу думку, вивченню явища синсемантиї в системі дієслівної лексики відводиться важливе місце, тому що більшість дієсловоназв в системі української мови належать до синсемантичних дієсловоназв процесуальних денотатів із експресивним компонентом, які не здатні

самостійно реалізувати свою семантику. Відповідно до явища сполучуваності синсемантичних дієсловоназв процесуальних денотатів, серед великої кількості дієслівної лексики, виокремлюються структури дієсловоназв неповного лексичного значення з одним, двома та рідше трьома залежними компонентами.

Найголовнішими двома критеріями, на основі яких виділяється синсемантична дієслівна лексика із експресивним компонентом в окрему групу, належать:

- 1) неможливість експресивного дієслова реалізувати своє лексичне значення власним фонемним складом;
- 2) можливість дієслівної експресивоназви утворювати семантичну єдність зі сполучуваним словом.

Враховуючи різноманітні особливості синсемантичних дієсловоназв, кожна синсемантична дієсловоназва процесуального денотата із експресивним компонентом має обов'язково визначену систему експлікаторів синсемантизму.

2.3 Співвідношення автосемантичної та синсемантичної дієслівної лексики з експресивним компонентом (на матеріалі творів Остапа Вишні та Олександра Довженка)

Дієслово як частина мови посідає центральне місце в лексичній системі української мови. Відповідно до поділу дієслівної лексики на автосемантичні та синсемантичні дієсловоназви, ми проаналізували дієсловоназви процесуальних денотатів із експресивним компонентом, які вживаються у художньому стилі, зокрема в творах Остапа Вишні та Олександра Довженка.

На матеріалі 118 речень у творах Остапа Вишні, зокрема в його збірці «Мисливські усмішки», проаналізовано автосемантичні та синсемантичні дієсловоназви процесуальних денотатів із експресивним компонентом.

Синсемантичні експресивні дієслова української мови є особливим класом лексики, для яких властиві різноманітні сполучувальні та лексико-семантичні особливості. Відповідно до сполучувальних можливостей дієслівних словоназв процесуальних денотатів із експресивним компонентом з іншими словоназвами денотатів, ми виділяємо такі синсемантичні експресивні дієсловоназви у поєднанні з іменниковою словоназвою предметного денотата:

1. *Тут уже треба було, щоб свиня почувала, що над нею є верховне начало, треба було вчасно й уміючи **вхлудити** кийком* [25, с. 18]. Синсемантична дієсловоназва процесуального денотата з експресивним компонентом *вхлудити*, сполучається з експлікатором, вираженим іменниковою словоназвою предметного денотата *кийком* у формі орудного відмінка.
2. *Як **попер** спориш, як **попер** із землі подорожник!* [25, с. 20]. Дієслово *попер* експресивно забарвлене, що номінує процес не пов'язаний з життєдіяльністю людини. У реченні дієсловоназва *попер* є синсемантичною, тому що вимагає уточнення своєї семантики і поєднується з двома експлікаторами синсемантизму, вираженими іменниковими словоназвами у формі називного відмінка.
3. *Дехто так іще звечора волами **посунув**...* [25, с. 22]. Синсемантична дієсловоназва процесуального денотата з експресивним компонентом *посунув* поєднується в реченні з іменниковою словоназвою предметного денотата у формі орудного відмінка.
4. *Думає сірий віл думку волячу. Думає, аж поки прийде хтось йому невідомий, **цвьохне** батіжком і до хазяїна.* [25, с. 28]. Синсемантична експресивна дієсловоназва *цвьохнути* сполучається у реченнєвій конструкції з іменниковою словоназвою предметного денотата у формі орудного відмінка: *цвьохне (чим?) батіжком*.
5. *Тягнуть сірого за язика й **роззявляють** рота, беруть за роги, далять за горло, міряють батогом од ратиці до холки* [25, с. 28].

Синсемантична дієсловоназва з експресивним компонентом *роззявляти* має обмежене коло сполучувальних можливостей. Як правило, вона сполучається лише з іменниковою словоназвою предметного денотата *рот* та похідними від неї експресивно забарвленими іменниковими словоназвами (*пащека, пелька*).

6. *І заморена, і галасом прибита тварина дудлить воду* [25, с. 37]. Синсемантичне експресивне дієслово *дудлить* поєднується із обов'язковим компонентом придієслівної залежності, вираженим іменниковою словоназвою у формі знахідного відмінка, що доповнює неповну семантику головного слова.
7. *Сидить навколішках на возі, держить в одній руці віжки, а в другій батога й періщить коненят...* [25, с. 41]. Синсемантичне експресивне дієслово вимагає обов'язкової сполучуваності з іменниковою словоназвою предметного денотата вираженого у формі знахідного відмінка.
8. *Чорти бабу-коровницю пруть!* [25, с. 54]. Синсемантичне дієслово з експресивним компонентом *пруть* потребує уточнення свого значення внаслідок використання додаткових поширювачів *пруть (кого?)*. Таким поширювачем в реченні виступає подвійна іменникова словоназва предметного денотата у формі знахідного відмінка.
9. *Гіпнотична баба... Гіпнотизує оддаєки й руками над нами вимахує...* [25, с. 54]. Експресивна дієсловоназва *вихаує* є синсемантичною за своєю семантикою *вихаує (чим?)*. Експлікатором синсемантизму виступає іменникова словоназва *руками* у формі орудного відмінка.
10. *Я їм вилами животи попроти́кав* [25, с. 61]. Синсемантична експресивна дієсловоназва *попроти́кав* вимагає обов'язкової сполучуваності з додатковим поширювачем, який у реченні виражений іменниковою словоназвою предметного денотата у формі знахідного відмінка.

11. *Одного разу, в неділю, ми з кумом, ще й на достойне не дзвонили, не видержали: **хильнули*** [25, с. 61]. Експресивне дієслово *хильнути* є експресивно забарвленим за своєю будовою і вимагає уточнення своєї семантики поєднуючись з обов'язковим експлікатором синсемантизму *хильнути (що?)*... . Такий обов'язковий компонент у цьому реченні відсутній.
12. *Давай згуртуємось у військове соєдінєнє, бо інакше розгром. **Перетроцить** живу силу й техніку* [25, с. 61]. Експресивна синсемантична дієсловоназва *перетроцити* вимагає обов'язкового поширювача, який в реченні виражений двома іменниковими словоназвами предметних денотатів у формі знахідного відмінка.
13. *Кум таки приземлився, а я з піке – в штопор, із штопора не вийшов, **протаранив** Лукерці спідницю* [25, с. 63]. Синсемантичне дієслово з експресивним компонентом *протаранив* доповнює свою семантику завдяки сполучуваності з обов'язковим експлікатором синсемантизму вираженим іменником у формі знахідного відмінка без прийменника *спідницю*, а також факультативним компонентом, вираженим особовим іменником *Лукерці*.
14. *Красношанка першими пострілами **валить** гітлерівців* [25, с. 74]. Експресивна дієловоназва *валить* є синсемантичною, тому що в реченні поєднується з правобічним обов'язковим експлікатором синсемантизму, вираженим у формі знахідного відмінка без прийменника *гітлерівців*, утворюючи з ним семантичну єдність.
15. *А ото щось таке червоне головою землю **гребе**, так те, мабуть, уже не жеребець?* [25, с. 92]. Дієсловоназва процесуального денотата із експресивним компонентом *гребе* є синсемантичною, яка поєднується у реченні з лівобічним обов'язковим експлікатором синсемантизму, вираженим іменником без прийменника у формі знахідного відмінка.
16. *Салимонія Пилипівна **мотонулася** до мисника, од мисника до запічка, ухопила чомусь рогача й почала чомусь підважувати рогачем лежанку*

- [25, с. 96]. Синсемантична словоназва процесуального денотата із експресивним компонентом *мотонулася* уточнює свою семантику завдяки поєднанню у реченнєвій конструкції з експлікатором синсемантизму, вираженого іменниково-прийменниковою конструкцією.
17. *Був сторож, і як язиком його злизало* [25, с. 98]. *Як язиком злизало* – фразеологізм, у якому іменникова словоназва утворює семантичну єдність із дієслівною словоназвою на основі сильного підрядного зв'язку. Синсемантична експресивна словоназва *злизало* поєднується з обов'язковим експлікатором синсемантизму, що уточнює суб'єкт дії, виражений особовим займенником у формі знахідного відмінка: *злизало (кого? що?) його; злизало його (чим?) язиком*.
18. *Та я йому шкуру спушу!* [25, с. 105]. Синсемантична експресивна словоназва *спушу* поєднується з обов'язковим експлікатором синсемантизму, вираженим іменником у формі знахідного відмінка без прийменника, утворюючи з ним семантичну єдність: *спушу (кого? що?) шкуру*.
19. – *А що, хіба не схожий?* – *прогугнявив Жора* [25, с. 106]. Дієсловоназва процесуального денотата із експресивним компонентом *прогугнявив* у значенні «сказати», переходить з розряду автосемантичних словоназв до групи синсемантичних, внаслідок сполучуваності в реченні з іменниковою словоназвою у формі називного відмінка.
20. *Ніж кричати та ногами тупотіти, краще б на пиво підкинув!* [25, с. 105]. Експресивна словоназва процесуального денотата *підкинув* у значенні «дати на щось» є синсемантичною за своїм складом. Дієсловоназва уточнює свою семантику завдяки сполучуваності із лівобічним сегментом, вираженим іменниково-прийменниковою конструкцією: *підкинув (на що?) на пиво*.

21. Антон Іванович **кинувся** до Жори, але назустріч йому **випурхнула** Пистина. [25, с. 105]. Дієсловоназви із експресивним компонентом *кинувся* та *випурхнула* мають є синсемантичними. Дієсловоназви процесуальних денотатів сполучаються у реченні з відповідними експлікаторами синсемантизму, вираженими іменниково-прийменниковим компонентом *кинувся до Жори* та іменниковою словоназвою у формі називного відмінка *випурхнула Пистина*.
22. Вийдеш було з хати, так двері не відчиняються, хоч плач. Так ото снігом **привалило** [25, с. 108]. Синсемантична експресивна дієсловоназва *привалило* у значенні «прикидало», сполучається з лівобічним компонентом, вираженим іменниковою словоназвою предметного денотата *снігом* у формі орудного відмінка, утворюючи семантичну єдність: *привалило (чим?) снігом*.
23. Потім голова ревізійної комісії **вздрів** kota [25, с. 110]. Дієсловоназва процесуального денотата із експресивним компонентом *вздрів* є синсемантичною за своєю семантикою, унаслідок чого утворює семантичну єдність із залежним компонентом, вираженим іменниковою словоназвою у формі знахідного відмінка *вздрів (кого? що?) kota*.
24. Голова ревізійної комісії **хапанув** kota на руки й почав зав'язувати йому хвоста бантом [25, с. 110]. Синсемантична експресивна дієсловоназва *хапанув*, поєднується в реченнєвій конструкції з іменниковою словоназвою предметного денотата у формі знахідного відмінка, утворюючи семантичну єдність компонентів: *хапанув (кого? що?) kota*.
25. – Я т-т-обі, – **мимрив** голова, – бантом хвоста, як у Марусі [25, с. 110]. Дієсловоназва із експресивним компонентом *мимрив* є синсемантичною і сполучується у реченні з експлікатором синсемантизму вираженим іменниковою словоназвою предметного денотата *голова* у формі називного відмінка.

26. – *У якої такої Марусі? – **видерши** з рук у голови кота, закричала дружина* [25, с. 110]. Синсемантична експресивоназва процесуального денотата *видерши* сполучується з експлікатором синсемантизму, вираженим іменниковою словоназвою у формі знахідного відмінка: *видерши (кого? що?) кота*.
27. *Дружина **бахнула** його котом по тиску* [25, с. 110]. Дієсловоназва із експресивним компонентом *бахнула* у значенні «вдарила» за своєю семантикою вимагає обов'язкової сполучуваності із залежними словоназвами денотатів, вираженими в реченні двома експлікаторами синсемантизму: займенником у формі знахідного відмінка та іменниковою словоназвою предметного денотата у формі знахідного відмінка: *бахнула його котом*.
28. *Голова впав на подушки, хотів був підвестися, але це йому зробити не вдалося, він **ляпнув** долонею* [25, с. 110]. Синсемантичне експресивне дієслово *ляпнув* у значенні «вдарив», сполучується із обов'язковим компонентом – експлікатором синсемантизму, вираженим іменниковою словоназвою у формі орудного відмінка: *ляпнув (чим?) долонею* утворюючи семантичну єдність двох компонентів.
29. *Корови в теплому приміщенні, ситі, аж **вилискують*** [25, с. 111]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *вилискують* має неповну семантику, і поєднується в реченні з експлікатором синсемантизму, вираженим іменниковою словоназвою предметного денотата у формі називного відмінка: *вилискують (хто?) корови..*
30. *А от на звітно-виборчих зборах слід мітлою **вимести** бездіяльні ревкомісії, а натомість обрати чесних, ділових, активних колгоспників* [25, с. 112]. Дієсловоназва *вимести* у значенні «вигнати» має експресивно забарвлену семантику і не може самостійно номінувати денотат, внаслідок чого поєднується з експлікатором синсемантизму, вираженим іменниковою словоназвою у формі знахідного відмінка: *вимести (кого? що?) ревкомісії*.

31. *А спочатку боялась, перший раз як **наткнулась** на вовка* [25, с. 125]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *наткнулась*, сполучається з експлікатором синсемантизму, вираженим іменниково-прийменниковою конструкцією, у якій іменникова словоназва предметного денотата виражена у формі знахідного відмінка: *наткнулась (на кого?) на вовка*.
32. *Стопка береться для того, щоб було чим **вихляпувати** воду, коли човен тече...* [25, с. 126]. Дієсловоназва з експресивним компонентом *вихляпувати* у значенні «виливати», уточнює свою семантику поєднуючись з експлікатором синсемантизму, вираженим іменниковою словоназвою предметного денотата без прийменника у формі знахідного відмінка: *вихляпувати (що?)воду*, утворюючи семантичну єдність компонентів у складі реченнєвої конструкції.
33. *Поїду, – чотири-п'ять лисичок **тарарахну** – от воно: тобі горжетка* [25, с. 131]. Синсемантична експресивна дієсловоназва *тарарахнути*, у значенні «нанести удар, когось вдарити», уточнює свою семантику завдяки поєднанню з експлікатором синсемантизму, вираженим іменниковою словоназвою предметного денотата у формі знахідного відмінка: *тарарахну (кого?) лисичок*, утворюючи семантичну єдність повнозначних слів, на основі сильного підрядного зв'язку.
34. *Йосип Явдокимович, **пихкаючи** цигаркою, совітує: «Пустимо тоді, як я вже на місці буду»* [25, с. 133]. Дієсловоназва з експресивним компонентом *пихкаючи* поєднується в реченні з експлікатором синсемантизму, вираженим іменниковою словоназвою процесуального денотата у формі орудного відмінка, утворюючи семантичну єдність на основі сильного підрядного зв'язку компонентів між собою.
35. *Та зайця не стріляйте! Лисичок спочатку **поколошкаємо*** [25, с. 133]. Синсемантична дієсловоназва процесуального денотата *поколошкаємо* з експресивним компонентом, номінативне (пряме) значення якої «злякати когось чи щось», вимагає обов'язкового

- експлікатора синсемантизму, вираженого іменниковою словоназвою предметного денотата без прийменника у формі знахідного відмінка: *поколошкаємо (кого?) лисичок*.
36. *А ви не розгубились, **вхопили** рогатину і взяли лютого звіра на рогатину* [25, с. 141]. Експресивна дієсловоназва *вхопили* доповнює свою семантику завдяки поєднанню з експлікатором синсемантизму, вираженим іменниковою словоназвою предметного денотата у формі знахідного відмінка: *вхопили (кого? що?) рогатину*, утворюючи з ним семантичну єдність дієслівного типу закритої структури.
37. *Прокинувся – темно. **Наткнувся** на Трохима Свиридовича!* [25, с. 144]. Синсемантична експресивна дієсловоназва *наткнувся* сполучається з іменниково-прийменниковою конструкцією у формі знахідного відмінка: *наткнувся (на кого?) на Трохима Свиридовича*, утворюючи сильну семантичну єдність.
38. *Теща ваша, **човгаючи** пантофлями, ласкаво заспокоює Джека* [25, с. 150]. Синсемантична дієсловоназва з експресивним компонентом *човгаючи*, поєднується в реченні з обов'язковим експлікатором синсемантизму, вираженим іменниковою словоназвою предметного денотата у формі орудного відмінка: *човгаючи (чим?) пантофлями*, утворюючи на основі сильного підрядного зв'язку семантичну єдність дієслівного типу.
39. *Траплятимуться і такі випадки: ви прийдете додому, а з вами не балакає навіть Юрко, ваш коханий синочок* [25, с. 151]. Дієсловоназва процесуального денотата *балакає* у поєднанні з часткою *не*, уточнює свою семантику в реченні сполучаючись з експлікатором синсемантизму – іменниковою словоназвою предметного денотата, у формі називного відмінка: *не балакає (хто?) Юрко*.
40. *Недобачаю вже я. Не тільки на вулиці, а вже й нитки в голку не **виштрихну*** [1, с. 155]. Синсемантична дієсловоназва *виштрихну* сполучається з експлікатором синсемантизму, вираженим іменниковою

словоназвою предметного денотата та іменниково-прийменниковою конструкцією: *не витрихну нитки*.

41. *Зайчики, ті, конешно, попадаються. І густенько... Лисичку іноді **торохнеш**...* [25, с. 155]. Синсемантична дієсловоназва процесуального денотата *торохнеш* у значенні «забити», утворює семантичну єдність дієслівного типу закритої структури, поєднуючись з експлікатором синсемантизму – іменниковою словоназвою предметного денотата у формі знахідного відмінка: *торохнеш (кого? що?) лисичку*.
42. *Ви стоїте й **прочісуєте** територію* [25, с. 157]. Синсемантична експресивна дієсловоназва *прочісуєте* у значенні «оглядати», поєднується з експлікатором синсемантизму – іменниковою словоназвою предметного денотата, в формі знахідного відмінка: *прочісуєте (що?) територію*, утворюючи семантичну єдність, внаслідок сильного підрядного зв'язку між двома компонентами.
43. *Та, вже ви знаєте, і злість мене бере, та й цікавість **розпинає**, де можна козу так заховати* [25, с. 167]. Експресивна синсемантична дієсловоназва *розпинає*, поєднується у реченні з експлікатором синсемантизму – іменниковою словоназвою предметного денотата у формі називного відмінка: *розпинає (що?) цікавість*.
44. *Випадково можна й тигра **бахнуть**, але з цього випадку ніхто не дасть вам назви* [25, с. 175]. Синсемантична експресивна дієсловоназва процесуального денотата *бахнуть* у значенні «вбити когось», утворює семантичну єдність закритої структури, поєднуючись з обов'язковим експлікатором синсемантизму, вираженням іменниковою словоназвою предметного денотата у формі знахідного відмінка: *бахнуть (кого?) тигра*.
45. *Коли пощастить, то днів за два-три **наткнетесь** на звіра* [25, с. 187]. Синсемантична експресивна дієсловоназва *наткнетесь*, у значенні «натрапити», сполучається з обов'язковим експлікатором

- синсемантизму – іменниково-прийменниковою конструкцією у формі знахідного відмінка: *наткнетесь (на кого?) на звіра*.
46. *Але яка радість розтинає груди* [25, с. 188]. Синсемантична словоназва процесуального денотата з експресивним компонентом *розтинає* поєднується з обов'язковим експлікатором синсемантизму – іменниковою словоназвою у формі знахідного відмінка, утворюючи семантичну єдність закритої структури.
47. *Я його як жахну, – а він тільки головою покрутив* [25, с. 198]. Синсемантична експресивна дієсловоназва процесуального денотата *жахну*, у значенні «злякати», поєднується в реченні з експлікатором синсемантизму, вираженим займенниковою словоназвою у формі знахідного відмінка: *жахну (кого?) його*.
48. *Може ж таки пощастить наткнуться на свиней* [25, с. 200]. Синсемантична експресивна дієсловоназва процесуального денотата *наткнуться* у значенні «натрапити на когось чи щось», сполучається з обов'язковим поширювачем – іменниково-займенниковою конструкцією: *наткнуться (на кого?) на свиней*.
49. *З молитвою можна й треба полювати дикого кабана навіть самому, продираючись заплутаними стежками* [25, с. 203]. Синсемантична експресивна дієсловоназва процесуального денотата *продираючись*, поєднується у реченні з обов'язковим експлікатором синсемантизму – іменниковою словоназвою у формі орудного відмінка *продираючись (чим?) стежками* та факультативним уточнюючим поширювачем семантики дієслівної словоназви – прикметниковою словоназвою атрибутивного денотата *продираючись стежками (якими?) заплутаними*.
50. *Кабан ткнувся рилом в землю* [25, с. 204]. Синсемантична експресивна дієсловоназва *ткнувся* у значенні «кинувся», поєднується з двома експлікаторами синсемантизму: 1) іменниковою словоназвою у формі орудного відмінка: *ткнувся (чим?) рилом*; 2) факультативним

- поширювачем, вираженням іменниково-прийменниковою конструкцією, яка уточнює місце, де відбувається дія: *ткнувся рилом (куди?) в землю*.
51. *Поснідавши, ви йдете до озера, – може ж, де **назирите** на озері дичину* [25, с. 209]. Синсемантична експресивна дієсловоназва процесуального денотата *назирите* в значенні «побачити», поєднується з обов'язковим експлікатором синсемантизму – іменниковою словоназвою предметного денотата у формі знахідного відмінка: *назирите (що?) дичину* та факультативним уточнюючим поширювачем місця дії – іменниково-прийменниковою конструкцією: *назирите дичину (де?) на озері*, яка в реченні виконує функцію обставини місця.
52. *Їсти його не можна, бо **одгонить** сильно рибою!* [25, с. 212]. Синсемантична експресивна дієсловоназва процесуального денотата *одгонить* у значенні «мати неприємний запах» поєднується з експлікатором синсемантизму – іменниковою словоназвою предметного денотата у формі орудного відмінка: *одгонить (чим?) рибою* та факультативним поширювачем семантики дієслова – прислівниковою словоназвою (як?) *сильно*.
53. ***Човпаєте** багнищем у ворота! Ось і човен* [25, с. 223]. Синсемантична експресивна дієсловоназва процесуального денотата *човпаєте* в значенні «стукати чимось», поєднується з експлікатором синсемантизму – іменниковою словоназвою предметного денотата у формі орудного відмінка: *човпаєте (чим?) багнищем*.
54. *Хвостом по воді як **уріже**, й на дно* [25, с. 230]. Синсемантична експресивна дієсловоназва процесуального денотата *уріже* в значенні «вдарить», поєднується з експлікатором синсемантизму, вираженням іменниковою словоназвою предметного денотата у формі орудного відмінка: *уріже (чим?) звостом* та факультативним поширювачем – іменниково-прийменниковою сполукою *по воді*.
55. *Васько підбіг до ямки, **вхопив** рушницю, – а в мене централка, тулка, добряче ружжо!* [25, с. 232]. Синсемантична експресивна

- дієсловоназва процесуального денотата *вхопив* поєднується з експлікатором синсемантизму, вираженням іменниковою словоназвою у формі орудного відмінка: *вхопив (кого? що?) рушницю*, утворюючи семантичну єдність дієслівного типу закритої структури.
56. *Він лупить хвостом* [25, с. 236]. Синсемантична експресивна дієслівна словоназва процесуального денотата *лупить* поєднується з експлікатором синсемантизму, вираженням іменниковою словоназвою предметного денотата у формі орудного відмінка: *лупить (чим?) хвостом*, утворюючи семантичну єдність дієслівного типу закритої структури.
57. *Дід як гагакне сома* [25, с. 243]. Синсемантична експресивна дієсловоназва процесуального денотата *гагакне* в значенні «вдарити когось, щось» поєднується з обов'язковим експлікатором синсемантизму – іменниковою словоназвою у формі знахідного відмінка: *гагакне (кого?) сома*.
58. *Гордій Іванович, знаменитий спінінгіст, що обшмагав спінінгом Десну, Дніпро і всі інші озера* [25, с. 245]. Синсемантична експресивна дієсловоназва *обшмагав* поєднується з експлікатором синсемантизму – іменниковою словоназвою у формі орудного відмінка: *обшмагав (чим?) спінінгом*, утворюючи семантичну єдність компонентів, внаслідок сильного підрядного зв'язку.
59. *У відьми пошилася! Довгенько на мітлі отам побіля Херсона кружляла* [25, с. 248]. Синсемантична експресивна дієсловоназва процесуального денотата *пошилася*, сполучується в реченні з обов'язковим поширювачем – іменниково-прийменниковою конструкцією у формі знахідного відмінка.
60. *Дід говорять, а самі й не посміхнуться, а я зразу здогадався, що перепелами тут тхне* [25, с. 250]. Синсемантична експресивна дієсловоназва процесуального денотата *тхне* у значенні «неприємно пахне», уточнює свою семантику завдяки сполучуваності з

факультативним поширювачем – іменниковою словоназвою предметного денотата у формі орудного відмінка: *тхне (чим?) перепелами*.

61. *А воно якраз вгору йде, морду **витикає*** [25, с. 252]. Синсемантична експресивна дієсловоназва процесуального денотата *витикає* у значенні «висовує», поєднується з експлікатором синсемантизму – іменниковою словоназвою предметного денотата у формі знахідного відмінка: *витикає (що?) морду*, утворюючи семантичну єдність дієслівного типу закритої структури, внаслідок сильного підрядного зв'язку між двома компонентами.
62. *Директор **задер** голову, скинув кашкета, махає ним і кричить* [25, с. 254]. Синсемантична експресивна дієслівна словоназва процесуального денотата *задер* у значенні «підносити до гори», сполучується з експлікатором синсемантизму, вираженим іменниковою словоназвою предметного денотата у формі знахідного відмінка: *задер (кого? що?) голову* та факультативним поширювачем, вираженим прислівниковою словоназвою: *(як?) догори*.
63. *Сіли на мої буряки та як **чусонули** совку* [25, с. 255]. Синсемантична експресивна дієсловоназва процесуального денотата *чусонули* поєднується з експлікатором синсемантизму, вираженим іменниковою словоназвою предметного денотата у формі знахідного відмінка: *чусонули (що?) совку*, утворюючи семантичну єдність.
64. – *Ну, скільки сьогодні зайчєнят **ісхамкав**?* [25, с. 259]. Синсемантична експресивна дієсловоназва *ісхамкав* у значенні «з'їсти щось або когось», поєднується в реченні з експлікатором синсемантизму – іменниковою словоназвою предметного денотата у формі знахідного відмінка: *ісхамкав (кого? що?) зайчєнят*, утворюючи семантичну єдність закритої структури між двома компонентами.
65. *Хазяїн **ляпає** його по пuzі й самозадоволено всміхається* [25, с. 259]. Синсемантична експресивна дієслівна словоназва процесуального

денотата *ляпає* поєднується з експлікатором синсемантизму, вираженим займенником у формі знахідного відмінка: *ляпає (кого?) його*, а також факультативного уточнюючого поширювача семантики дієслова, вираженого іменниково-займенниковою конструкцією: *по пузі*.

66. *Щоб мені, – кажу, – отих мишей більше не було! А то голови, раз... поодриваю*. [25, с. 48]. Синсемантична експресивна дієсловоназва процесуального денотата *поодриваю* поєднується в реченні з експлікатором синсемантизму, вираженим іменниковою словоназвою предметного денотата у формі знахідного відмінка: *поодриваю (кого? що?) голови*.
67. *На правому високому березі в кущах ліщини розриватимуться солов'ї* [25, с. 228]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *розриватимуться* у значенні «сильно, гучно звучати, лунати» [95, Т. 8, с. 791] є синсемантичною.
68. *Чоботи чавкають, які ви з трудом витягаєте з баговиння* [25, с. 223]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *чавкають* у значенні «просочуватись під тиском чого-небудь, видаючи характерні звуки (про болото, твань, трясовину)» [95, Т. 11. С. 260] є синсемантичною.
69. *І скільки ви пливтимете, підпателькатиме перепел і дерчатиме деркач* [25, с. 228]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *падпателькатиме* у значенні «видавати своєрідні уривчасті звуки» є синсемантичною.
70. *Стовбури ті в різні боки порозкарячувалися і утворили вже не дупло у вербі, а якесь міжстовбур'я* [25, с. 246]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *порозкарячувалися* у значенні «вигинатись в різні боки» [95, Т. 8. С. 690] є синсемантичною.

Автосемантичні дієсловоназви процесуальних денотатів у прозі

Остапа Вишні поділяємо на:

а) Дієсловоназви процесуальних денотатів у поєднанні з факультативними прислівниковими поширювачами:

1. *Верещить на возі порося, пришнуроване до драбини мотузкою...* [25, с. 23]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *верещить* власним фонемним складом номінує процесуальний денотат.
2. *Я й досі ніяк недопойму, як я з провалля **вискочив**, як я на грушу **видерся**?! [25, с. 200].* Дієсловоназви процесуальних денотатів з експресивним компонентом *вискочив* у значенні «стрибати звідки-небудь кудись» [95, Т. 1, с. 486] та *видерся* у значенні «з труднощами вириватися від кого-небудь або вибиратися звідкись» [95, Т.1, с. 387] є автосемантичними, поєднуючись в реченні з факультативними уточнюючими компонентами, вираженими обставинами місця: *вискочив (звідки?) з провалля; видерся (куди?) на грушу*.
3. *Стоїть біля воза **ремигає** і думає свою волячу думку...* [25, с. 27]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *ремигає* у значенні «їсти що-небудь» [95, Т. 8, с. 501] є автосемантичною за своїм складом, в реченні поєднується з факультативним уточнюючим компонентом – обставиною місця (*де?*) *біля воза*.
4. *Я **вискочив** з очерету й **погнався** прямо на провалля [25, с. 201].* Експресивні дієсловоназви процесуальних денотатів *вискочив* й *погнався* є автосемантичними, поєднуючись в реченні з факультативними уточнюючими компонентами, вираженими обставинами місця: *вискочив (звідки?) з очерету, погнався (куди?) на провалля*.
5. *Та, може й краще, що не повірить: ще десь розповідатиме, ще десь, значить, кумпанія буде весело **реготатися** [25, с. 207].* Експресивна автосемантична дієсловоназва процесуального денотата *реготатися*, у значенні «гучно, нестримно сміятися» [95, Т. 8, с. 478], поєднується з

уточнюючим факультативним поширювачем, вираженням обставиною мети: *реготатися (як?) весело*.

6. **Рвонулись** ми до ставка [25, с. 235]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата абсолютивної семантики *рвонулись* у значенні «вирушити, кинутися, помчати куди-небудь» вживається у поєднанні з факультативним уточнюючим поширювачем семантики дієслова, який виражений іменниково-прийменниковою конструкцією, що в реченні виконує роль обставини місця: *рвонулись (куди?) до ставка*.
7. *Тоді доводиться роздягатися і гасати по ставку, ловити вудку* [25, с. 237]. Експресивна автосемантична дієсловоназва процесуального денотата *гасати* у значенні «жваво бігати в різних напрямках» [95, Т.2, с. 39] поєднується з факультативним поширювачем, вираженням іменниково-прийменниковою конструкцією, що в реченні виконує роль обставини місця: *гасати (де?) по ставку*.

б) Автосемантичні дієсловоназви без додаткових прислівних поширювачів:

1. *Таке мале, а як мекне, так ніби в його всередині радіо сидить... Так рвучко якомсь, пронизливо...* [25, с. 27]. Дієсловоназва процесуального денотата з експресивним компонентом *мекне* у значенні «крикне», має абсолютивну семантику і не потребує уточнення свого значення залежними придієслівними компонентами.
2. **Торохтить** віз, б'є лобом Альоша об шворінь... [25, с. 42]. Експресивне дієслово процесуального денотата *торохтить* у значенні «котитися з гуркотом» [95, Т.10, с. 208], у реченні є автосемантичним, дія якого безпосередньо спрямована на денотат.
3. *От якби оце можна було всьому трудящому людові вібратися до купи та рявкнуть, та щоб од того Дніпрельстан збудувався!* [25, с. 56]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *рявкнуть* у значенні «крикнути» є автосемантичною.

4. *Брешуть* чортові комуністи! [25, с. 59]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *брешуть* у значенні «говорити неправду» [95, Т 1. С. 231], є автосемантичною.
5. *І уявіть собі, що дрохви, як правило, зриваються й летять завжди саме тоді, як вам залишилось пролізти ще тільки не більше як один чи два метри* [25, с. 195]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата з експресивним компонентом *зриваються* є автосемантичною і не потребує уточнення свого значення.
6. *Він тоді своїми страшними іклами розганяє кнурців-парубків, усі його рушниками перев'язують, він сидить, хрокає, як колись пан-поміщик* [25, с. 198]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата з експресивним компонентом *хрокає* є автосемантичною за своєю семантикою.
7. *Не брехав* видать дідок, – сам я собі подумав... [25, с. 201]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *брехав* у значенні «говорити неправду» [95, Т. 1, с. 233] власним фонемним складом номінує денотат.
8. *Виткнувся* і один чималенький, так пудів на десять, веpr [25, с. 204]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *виткнувся* у значенні «вилізти з-під чогось, звідкись» є автосемантичною, яка власним фонемним складом здатна номінувати денотат.
9. *Скільки було згонщиків, як кабан вискочив, як ви не розгубилися, як бахнули* [25, с. 204]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *бахнули* у значенні «створювати гучні короткі звуки, з силою стукати, ударяти» [95, Т. 1. С. 113], є автосемантичною.
10. *І ви прекрасно знаєте, що, йдучи додому, вони, реготалися* [25, с. 205]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *реготалися* у значенні «гучно, нестримно сміятися», є автосемантичною і не потребує уточнення своєї семантики іншими словоназвами.

11. *З'їли цілого кабана, випили геть чисто все, до того випили, що на ранок хазяйка істерично **верещить*** [25, с. 205]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *верещить* у значенні «пронизливо, різко кричати, пищати, вищати» [95, Т.1, с. 329] є автосемантичною і не потребує уточнення своєї семантики.
12. *А собака все **гонить*** [25, с. 207]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *гонить* у значенні «швидко бігти, йти, їхати» є автосемантичною.
13. *Чи не таке на болоті скупчення качви, що тільки те й робитимете, що **бахкатимете*** [25, с. 209]. Експресивна словоназва процесуального денотата *бахкатиме* у значенні «з силою стукати, ударяти» [95, Т. 1, с. 113] є автосемантичною.
14. *Шукаєте, шукаєте і зовсім несвідомо **мимрите*** [25, с. 222]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *мимрите* у значенні «говорити тихо, невиразно; бурмотіти» [95, Т. 4, с. 709] є автосемантичною і здатна власним фонемним складом номінувати денотат.
15. *Аж ось зненацька щось велике **шугнуло*** [25, с. 224]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *шугнуло* у значенні «пролетіти, промайнути перед очима» [95, Т. 11, с. 556] є автосемантичною.
16. *Він – просто **отетерів**, дивиться широко розплющеними очима* [25, с. 224]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *отетерів* у значенні «украї розгубитися, збентежитися від несподіванки» [95, Т. 5, с. 804] є автосемантичною.
17. *Тільки чути за ставком, як Христя, що панські корови пасла, голосно **виводить*** [25, с. 241]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *виводить* у значенні «співати або грати щось, переважно протяжне» є автосемантичною.

18. *Тільки-но я вхопився за дідового човна, а воно як **потягло**, як **поперло*** [25, с. 243]. Експресивні дієсловоназви процесуальних денотатів є автосемантичними за своєю семантикою.
19. *Дід Круча **верзе** чорт знає що. І хто б ото йому повірив, що баба діда втопила* [25, с. 249]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *верзе* у значенні «говорити нісенітницю, дурницю; вести пусті балачки» [95, Т. 1. С. 329] є автосемантичною.
20. ***Пихнув** разів із п'ять, вийняв люльку з рота і почав...* [25, с. 249]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *пихнув* у значенні «випускати з рота дим» [95, Т. 6, с. 371] є автосемантичною.
21. – ***Здох** би він йому! – вилаявся дід Круча* [25, с. 250]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *здох* у значенні «помирати (про людину)» [95, Т. 3, с. 538] є автосемантичною.
22. *Та ось із-за рогу Микита Пувичка **виткнувся*** [25, с. 252]. Експресивна словоназва процесуального денотата *виткнувся* у значенні «висуватися назовні звідки-небудь» [95, Т. 1, с. 510] не потребує уточнення своєї семантики додатковими поширювачами і є автосемантичною.
23. *А так щупаки такі траплялись! **Брехати** не буду* [25, с. 253]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *брехати* у значенні «говорити неправду» [95, Т.1, с. 223] є автосемантичною.
24. *Директор **ремствував**, що в пшениці берізки чимало, сині волошки й ніжні сокирки та дзвоники* [25, с. 254]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *ремствував* у значенні «виявляти невдоволення; нарікати на когось» [95, Т.8, с. 504] є автосемантичною.
25. ***Гепнеш** було так, що самому годі підвестися* [25, с. 256]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *гепнеш* у значенні «раптово, з великим шумом упасти, вдаритися» [95, Т.2, с. 53] є автосемантичною.
26. ***Подохли** б вони йому! Горобці!* [25, с. 257]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата *подохли* у значенні «умирати (про тварин, птахів, комах)» є автосемантичною.

27. Як тільки він **стрибоне**, ви раптово повертаєтесь до нього й наставляйте дикта [25, с. 263]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата стрибоне у значенні «робити стрибок, скакати» [95, Т.9, с. 764] є автосемантичною.
28. Як тільки **шасне** між ліанами тигр, англійський лорд каже індійському раджі: «Подержи-но мого пудинга, – я його потім доїм» [25, с. 264] Експресивна дієсловоназва процесуального денотата шасне у значенні «швидко пробігати; пролітати повз» [95, Т. 11, с. 419] є автосемантичною.
29. Дід не почув і **почухав** на вокзал [25, с. 102]. Експресивна дієсловоназва почухав у значенні «пішов» є автосемантичною.
30. Я тобі дам такий барліг, що **заревеш!** [25, с. 144]. Експресивна дієсловоназва заревеш у значенні «заплакати», власним фонемним складом здатна номінувати процесуальний денотат.
31. Джек побіг, **метнувся** сюди-туди по болоту [25, с. 152]. Експресивна дієсловоназва метнувся у значенні «побігти» є автосемантичною.
32. – Чи не в Перещетиному це лісі? – **кидає** [25, с. 154]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата кидає у значенні «казати» є автосемантичною.
33. Коли мене як **шарахне** [25, с. 169]. Експресивна дієсловоназва процесуального денотата шарахне, у значенні «вдарити» є автосемантичною.

На матеріалі 155 речень у художніх творах «Зачарована Десна» та «Україна в огні» Олександра Довженка, виділяємо такі речення в творчості письменника з автосемантичними та синсемантичними дієсловоназвами процесуальних денотатів із експресивним компонентом:

Речення з автосемантичними дієсловоназвами процесуальних денотатів

1. Сини **порозліталися** на всі сторони [38, с. 76].
2. Вершники **шарахнулися** на всі боки [38, с. 78].
3. **Брежете**, дезертири! [38, с. 82].

4. А, видумуйте! – **крутнув** менший син Павло і вискочив з сіней [38, с. 86].
5. – Так... ні... Так! – **белькотіли** перелякані хлопці [38, с. 86].
6. – Україна, Україна! – **хрипів** Людвіг [38, с. 88].
7. – Та не **вий**. Чого **заскиглив**? [38, с. 91].
8. Чого ти сюди **приплентався**? [38, с. 93].
9. **Замовкни**, свиня! – **гаркнув** німецький єфрейтор [38, с. 97].
10. Ви знаєте, що за це?.. – **хорохорився** він, порвавши на дрібні шматочки якісь секретні папери [38, с. 104].
11. – Що ти **мелеш**? [38, с. 105].
12. Во ім'я чого ти **брешеш**, гад? [38, с. 105].
13. Та не **гарикай** там... [38, с. 107].
14. А, **балакають** [38, с. 111].
15. **Клевежуть** один на одного [38, с. 111].
16. Іди **погавкай**, що на мені землі ти не заробиш [38, с. 120].
17. Тихо, не **хрипи**! Тихо!.. [38, с. 121].
18. – Не смій топтати! – **прохрипів** він і страшно блиснув очима [38, с. 124].
19. – Гальт! – **гавкнув** з-під дерева Людвіг Крауз [38, с. 124].
20. Не **рветься** вперед? [38, с. 131].
21. А по-моєму ви **показилися** [38, с. 137].
22. – Що він **меле**? [38, с. 137].
23. – Армії? – **зареготала** німота [38, с. 139].
24. Хазяйки **ревли** в покоях, мов божевільні [38, с. 143].
25. Олеся **вискочила** до дверей, та не вистачило в неї сил боротися з двома здоровими німкенями [38, с. 143].
26. – Що ви тут **мелете**? [38, с. 148].
27. – Капітан Пальма! – **пробелькотів** і стих [38, с. 149].
28. Моя не знала, що ваша **балакала** [38, с. 150].

29. В цю ж мить щось так сильно укусило одного жандарма за жижку, що той *заверецав* [38, с. 151].
30. – Німеччина капут... – улесливо усміхаючись, *мекав* Штігліц, благаючи милосердя [38, с.167].
31. – Товариші, капут, Гітлер капут, – *бурмотіли* карателі [38, с. 167].
32. – Та, *балакайте*, а потім знов побіжіте [38, с. 171].
33. Гармати *стрибали*, мов люті собаки, і *рєвкали*, й *вили* [38, с. 176].
34. Вся атмосфера *ревла, крякала і гриміла* [38, с. 178].
35. Не люблю я багато *балакати* [38, с. 178].
36. – А то ж од гавкання шерсть *вигнало*, як на собаках [38, с. 185].
37. Вони *крякали* навколо, немов величезні жаби [38, с. 187].
38. *Брешете*, собаки! [38, с. 188].
39. – Рус, не бійся, – *белькотіли* вони [38, с. 189].
40. Заметушились німці, *загерготіли*... [38, с. 189].
41. – Стій! Наказую, стій! Гальт! – *завив*, збліднувши од люті [38, с. 190].
42. Вони лізли одна на одну, переплітались, *дерлись* ...[38, с. 24].
43. Отже, кинувшись через тютюн у сад, прабаба *бухнулась* з розгону [38, с. 28].
44. Баба хрестилася в небо з такою пристрасстю , аж *торохтіла* вся [38, с. 29].
45. – Чого ти *ревеш*, бодай тобі кістка в горло?! [38, с. 33].
46. Жінка й діти його довго *верещали* й плакали і сам він голосно кричав од бідності [38, с. 35].
47. – Цить, Сашко, не плач, – приказував мені прадід Тарас, коли я починав чогось там *ревти* [38, с. 38].
48. Він жалібно *заревів*, коли старечий ватаг Богдан Холод оперезав його посохом по спині [38, с. 44].
49. Потім стали витягати дяка і, витягаючи, так *нареготалися*, що забули про паламаря Луку [38, с. 51].
50. Ой, як же він не *зарегоче* [38, с. 51].

51. – Га не *здохнеш* ти! Киш, нечиста сило!.. [38, с. 59].
52. Собака теж зробився невеселий і, покрутившись, знехотя *потюпав* геть [38, с. 62].
53. – Га, бодай ви *подохли*! [38, с. 65].
54. – Це твій? – спитав він батька, *зиркнувши* [38, с. 69].
55. Другий на його *забелькотів* би вже чортзна-що, бачачи, як летіла з-за рогу на батарею велика колона танків [38, с. 176].
56. Товариші Купріянових синів Миколая й Павла, що не знайшли в собі сили пройти мимо рідних хат і, кинувши велике товариство, *приплелись* на горе батькам і собі [38, с. 91].
57. – Майне дамен унд геррен! – *гарикав* Курт Ріхтер [38, с. 138].
58. Німці *кинулись* мов ошпарені куди попало [38, с. 163].

Речення з синсемантичними дієсловоназвами процесуальних денотатів

1. *Ревли* по шляхах грузовики без кінця й краю, везли втікачів [38, с. 77].
2. *Ревуть* аероплани [38, с. 78].
3. У темряві далеко десь гукали люди, жалібно гавкали пси, шуміла й *лящала* негода [38, с. 47].
4. До Олесі підійшов один з останніх бійців, танкіст Василь Кравчина, аж з-під Кам'янця Подільського, і *пожадливо припав* до відра [38, с. 81].
5. Часом *торохтів* у небі далекий чужий самолёт [38, с. 81].
6. Низько над самою хатою *проревла* страшним ревом згряя ворожих літаків [38, с. 81].
7. Купріян *грюкнув* дверима [38, с. 82].
8. Пристрасне вояцтво *вигавкувало* своє захоплення [38, с. 87].
9. Ось! – сказав Крауз, *ткнувши* пальцем додолу [38, с. 89].
10. Та *поженуть* вас у неволю [38, с. 95].
11. Вони самі на кулю *напоролись*! [38, с. 96].
12. Штігліц почав піднімати руку для команди катам, раптом *заторохтіли* автомати, та так близько й гучно... [38, с. 163].

13. Хай наші ідіоти *брешуть* у газетах які завгодно дурниці про їхню тупість і твариняче ставлення до смерті, ми з тобою повинні знати правду [38, с. 88].
14. Отак підвозили, а потім підвезені *кидалися* з ножами на спину [38, с. 106].
15. Тягніть уже, чорти б вашого батька *потягли* [38, с. 107].
16. Но-о! Годі вам тут сторію *товкти*! [38, с. 108].
17. Фон Крауз знову *кинувсь* на Заброду [38, с. 110].
18. Нащо ти з такою радістю доносиш на людей, *виколупуєш* їхні старі мізерні злочини, помилки? [38, с. 113].
19. Нащо ти *набріхуєш* на Запорожця? [38, с. 113].
20. Ось список всіх людей, що слідує *вирядити* до Німеччини на роботи [38, с. 113].
21. Плакали обідрані, покинуті діти, розлучалися з матерями, *розкидало* їх на всі сторони [38, с. 116].
22. Я сам *виколю* тобі очі, *одрубую* руки і ноги [38, с. 117].
23. Тоді *ревли* бики в вагонах [38, с. 117].
24. *Розженуть* нас по чужих світах, мов чайок у бурю [38, с. 118].
25. В концентраційному таборі в проваллі за селом невільники *ляскали* зубами од холоду [38, с. 118].
26. Лунали постріли вартових , і *роздирали* пісню автомати [38, с. 119].
27. – Тітко, – прошепотів він, *хватаючи* пальцями пісок [38, с. 119].
28. Хто мене туди *загнав* з батьками? [38, с. 120].
29. Вони *плювали* один одному в очі Сибіром і стражданням, голодом і смертю [38, с. 121].
30. Кажі, або я тобі зараз голову *одкушу*! [38, с. 122].
31. Вони говорили так тихо й поволі, ніби нехотя, утомившись, і тоді слова *виривались* з їх вуст, як одинокі постріли [38, с. 122].
32. Ось завтра *повитягаємо* з тебе жили [38, с. 122].

33. – Га?.. Ага!.. – несамовито агакнув він, **роззявивши** рота, і повернувся до Запорожця [38, с. 124].
34. Він з усієї сили **шарпонує** Заброду на себе і притиснув горлянкою до дроту [38, с. 124].
35. Вони **рвали, роздирали** в шмаття його шкіру, але він не помічав уже нічого [38, с. 124].
36. Він **виривався** на свободу [38, с. 124].
37. **Заторохтіли** постріли [38, с. 125].
38. Стріляємо! Огонь! – **ревли** поліцаї [38, с. 125].
39. За ними **гналася** німецька сторожа [38, с. 126].
40. Потім німецькі наймити, ремісники і прикажчики **кинулись** до усіх хат [38, с. 130].
41. Високе полум'я гуло у саме небо, **тріщало, вибухало** глухими вибухами [38, с. 130].
42. Клянуся вам, що де б я тільки не стрів фашиста чи націоналіста, – у ключчя **рватиму!** [38, с. 133].
43. Вони **кинулись** звірюками на Олесю [38, с. 143].
44. Не раз і не два **кричало** у грудях дівоче її сумління... [38, с. 144].
45. Дзвонили ніби дзвони, кричало щось несамовитим моторошним криком, і **торохтіли** автомати [38, с. 146].
46. Що вам дає підстави **базікати** мені ці жалюгідні теревені? [38, с. 148].
47. Треба бути абсолютно аморальним і легковажним неуком, щоб **молоти** нісенітницю перед народом у тяжку годину [38, с. 149].
48. Він, ніби ошпарений, **кинувся** на солдат [38, с. 151].
49. Зігнувшись в три погібелі, Мина миттю **вліз** у хату [38, с. 151].
50. Як сказав Гітлер, – нехай **згорить** уся оця країна, нехай **згниє**... [38, с. 152].
51. Воно **розперло** йому груди і **рвалося** геть кашлем [38, с. 152].
52. Фон Крауз, забігавши по хаті, мов артист, **виплигнув** з офіцерами у вікно [38, с. 153].

53. А ворог з жінками *регоче* [38, с. 90].
54. – Партизани! – *загерготіли* в сінях окупанти [38, с. 152].
55. Гидкі, страшні слова *глушили* її в голову, в спину, в груди... [38, с. 154].
56. *Пожерло* лихо, – зітхнув командир [38, с. 157].
57. З темних льохів, брудних ям, із-під зруйнованих печищ *вилізали* землистого кольору, чорні, погано одягнені люди [38, с. 159].
58. Поки горить як свічка – Гітлер дихає, потухне – *витягне* Гітлер ноги і ви з ним [38, с. 162].
59. Ви *прошмигнули* через наше село [38, с. 157].
60. Правда, у Мيني був голос не дуже красивий, слова він часом *перебріхував*, але мотив він засвоїв непогано [38, с. 162].
61. Крауз *кинувся* до шибениці [38, с. 163].
62. Так з вогнем і мечем *метався* українськими просторами фон Крауз [38, с. 166].
63. Мина так весело й гучно *вжарив* останнього куплета гімну, що навіть Крауз *застиг*, простягнувши вперед злочинну свою руку [38, с. 163].
64. Від сильного удару фон Крауз трохи *очумався* [38, с. 169].
65. – В нього була розсічена щока, і зелені мухи *повзали* по засохлій його крові [38, с. 168].
66. О така і моя баба десь у Вінниці зосталась, з німцями, видно, *качається* [38, с. 171].
67. Кравчина *метнувся* в бліндаж [38, с. 174].
68. *Заревли* над головою літаки, а вдалині з-за горбів *виновзали* вже танки [38, с. 174].
69. Вовки в кущах, наївшись людського м'яса, припадали черевами до землі і *волочилися* [38, с. 178].
70. Добрих півтора десятка дрібних мінних скалок *роз'ятрювали* його тіло і злили, мов тигра [38, с. 178].

71. Мов скажені хорти, **неслися** вони просто на центр артилерійських позицій проти самого Кравчини [38, с. 179].
72. Та не встигли ми вдаритися брат в брата, не встигли звикнути до різниці своїх зморщок і рубців, як вже знову **розідрано** нашу Україну [38, с. 183].
73. **Вп'ялися** вони в свій злодійський словничок [38, с. 188].
74. Раптом велетенський свист і шипіння **роздерли** мутне повітря [38, с. 191].
75. Часом, коли сонце добре припече, він аж синів увесь від кашлю і **ревів...** [38, с. 26].
76. – Куди ти, бодай би тобі ноги **повсихали** [38, с. 27].
77. – Куди ти тютюн ламаєш, бодай тобі руки і ноги **поламало!** [38, с. 28].
78. **Пороззявлявши** роти, вони жалібно пищали, а навколо кубла наді мною їхні батьки невпинно снували й носили їм комах [38, с. 34].
79. Полум'яний дід довго не міг **процахнути** [38, с. 57].
80. Повірите, трохи не **здох** від смутку, трохи не **сказився**, їй-богу [38, с. 65].
81. Борода в нього була як і в нашого діда, зовсім уже сива, тільки посередині, там де рот, наче **ткнуло** щось рудим квачем [38, с. 35].
82. Я **захлинався** від щастя, і так насміявсь, що продовжувати письмо в такому жанрі вже не вистачає сил [38, с. 44].
83. Ніколи вже не **гавкну** на сліпих! [38, с. 44].
84. Старців **налізло** повен двір [38, с. 44].
85. І коли довго ніхто не обзивавсь на його заклики, він люто **генав** палицею об землю [38, с. 45].
86. Мина хоч діда **прохромить** рогами [38, с. 46].
87. Похитнувшись в човні. Священнослужитель **зателінав** руками і полетів сторч у воду! [38, с. 51].
88. Карателі **ганялись** по вулицях і городах за жінками [38, с. 51].
89. Часом вони **ганялись** один за одним з сокирами [38, с. 55].

90. Він катався на спині *закарлючивши* ноги і навіть пальці на ногах [38, с. 56].

91. А вони *рубали* один одного сокирами, як дрова [38, с. 56].

92. І так йому, очевидно, стало погано, так *огидли* глядачі і укротителі [38, с. 63].

93. Голова в нього *розвалювалася* надвоє, як кавун [38, с. 57].

Дієслова української мови, для яких властиве явище експресивності, сучасними граматистами кваліфікуються як дієсловоназви процесуальних денотатів із експресивним компонентом, що в свою чергу поділяються на автосемантичні дієсловоназви процесуальних денотатів із експресивним компонентом та синсемантичні дієсловоназви процесуальних денотатів із експресивним компонентом.

Вчені стверджують, що головним критерієм розмежування автосемантичних та синсемантичних словоназв є обов'язковість чи необов'язковість прислівного синтаксичного зв'язку.

Автосемантичні експресивні дієсловоназви можуть вживатись у реченнєвих конструкціях самотійно, не передбачаючи у своєму складі правобічних компонентів для конкретизації їх значення. Специфіка синсемантичних дієсловоназв із експресивним компонентом полягає у тому, що слова, які доповнюють їхній зміст, мають конкретніше лексичне значення. Таким чином, семантично недостатній компонент, об'єднавшись в єдине ціле за змістом із залежною словоформою, набуває повного семантичного значення, яке не потребує подальшого уточнення.

Проаналізувавши речення із експресивними дієсловоназвами процесуальних денотатів у творчості Остапа Вишні та Олександра Довженка, ми класифікували речення на автосемантичні реченнєві конструкції та синсемантичні реченнєві конструкції, відповідно до вживаних у них дієсловоназв із експресивним компонентом.

Послуговуючись матеріалом проаналізованих речень ми дійшли висновку, що у творчості Остапа Вишні та Олександра Довженка

переважають синсемантичні дієсловоназви процесуальних денотатів із експресивним компонентом, меншою мірою письменники використовують у своїй творчості автосемантичні дієсловоназви процесуальних денотатів із експресивним компонентом.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

В українській мові можна окремо виокремити групу автосемантичних дієсловоназв та синсемантичних дієсловоназв із експресивним компонентом завдяки тому, що дієсловоназви вживаються у мовленні із наявними у них не тільки денотативними семами, але й різними додатковими семами, а також мають різне морфемне оформлення.

До автосемантичних дієсловоназв із експресивним компонентом, порівняно із синсемантичними експресивними дієсловоназвами, належить менша кількість дієслівних лексем. Завдяки цьому, вивченню явища синсемантиї в системі дієслівної лексики відводиться важливе місце. Більшість дієсловоназв в системі української мови належать до синсемантичних дієсловоназв процесуальних денотатів із експресивним компонентом, які не здатні самотійно реалізувати свою семантику. Значну частину класу синсемантичних дієслів становлять експресивні дієсловоназви процесуальних денотатів, для яких властиві одиничні обов'язкові поширювачі, що можуть бути виражені формою непрямого відмінка іменника з прийменником.

Поширеним явищем є перехід синсемантичних дієслів із експресивним компонентом у автосемантичні дієслова, що кількісно призводить до збільшення групи автосемантичних дієсловоназв із експресивним компонентом.

На матеріалі 118 речень у творчості Остапа Вишні, зокрема в його збірці «Мисливські усмішки», а також 155 речень у творчості Олександра Довженка, зокрема в його художніх творах «Україна в огні» та

«Зачарована Десна», проаналізовано автосемантичні та синсемантичні дієсловоназви процесуальних денотатів із експресивним компонентом. Більшість дієсловоназв із експресивним компонентом, вживаних у реченнєвих конструкціях належать до групи синсемантичних експресивних дієслів, вимагаючи вживання обов'язкових поширювачів свого значення (експлікаторів синсемантизму), менша кількість експресивних дієсловоназв, які вживаються у творчості письменників, відносяться до автосемантичних експресивних дієслів, що можуть власним фонемним складом номінувати процесуальний денотат.

ВИСНОВКИ

Експресивність проникає у різні сфери діяльності суспільства. Тому експресивна лексика української мови надзвичайно багата, різноманітна і функціонує на різних рівнях мовної системи. Лексичний склад будь-якої мови виражає широкий спектр різноманітних емоцій, почуттів, оцінок, а отже, пов'язаний із явищем експресивності.

Аналіз праць різних мовознавців, пов'язаних із експресивністю дає змогу говорити про співвіднесеність між емоційністю та експресивністю на лексичному рівні мови. Тому що використовуючи у повсякденному мовленні різноманітну лексику, люди використовують позитивні чи негативні емоції, які виражають за допомогою слів, форма яких є емоційно-забарвленою.

В українській мові активно використовується експресивна лексика із різним оцінно-конотативним значенням, мета якої полягає у передачі емотивного ставлення мовця. Тому конотативне значення, як вважає більшість лінгвістів, формується внаслідок національно-культурної специфіки мови, під впливом якої відбувається виникнення нових емотивно-оцінних значень дієслівної лексики.

Українська експресивна лексика – специфічний словниковий шар, який включає експресивні лексеми, експресивні значення та експресивні відтінки значень. У художніх текстах можуть вживатись загальноприйняті експресивні мовні одиниці, які фіксуються у словниках і набувають у текстах додаткових значень: метафоризації, метонімізації.

Дієслова української мови, для яких властиве явище експресивності, можна кваліфікувати як дієсловоназви процесуальних денотатів із експресивним компонентом, що в свою чергу поділяються на автосемантичні експресивні дієсловоназви процесуальних денотатів, для яких властива повна семантика та синсемантичні експресивні дієсловоназви процесуальних денотатів, для яких властива неповна семантика.

Вчені стверджують, що головним критерієм розмежування автосемантичних та синсемантичних словоназв є обов'язковість чи необов'язковість прислівного синтаксичного зв'язку.

Автосемантичні експресивоназви можуть вживатись у реченнєвих конструкціях самотійно, не передбачаючи у своєму складі правобічних компонентів для конкретизації їх значення.

Дієсловоназви із експресивним компонентом унаслідок семантико-дистрибутивних ознак, утворюють окремий лексико-граматичний клас дієслівної лексики. В українській мові досить важко виокремити групу автосемантичних словоназв із експресивним компонентом будь-яких денотатів, зокрема й експресивних дієслівних словоназв процесуальних денотатів, тому що словоназви вживаються у мовленні із наявними у них не тільки денотативними семами, але й різними додатковими семами, а також мають різне морфемне оформлення. До автосемантичних експресивних дієсловоназв, порівняно із синсемантичними експресивними дієсловоназвами, належить менша кількість дієслівних лексем.

На сучасному етапі розвитку української мови, багато праць мовознавців присвячено також вивченню питання синсемантизму української лексики в проекції на процесуальний денотат. Для синсемантичних словоназв процесуальних денотатів характерною ознакою є сполучуваність словоназв, лексико-семантичні та функціональні особливості. Однак, синсемантичні дієсловоназви процесуальних денотатів із експресивним компонентом майже не досліджувались.

Синсемантичні дієсловоназви із експресивним компонентом, як правило, функціонують у складі стійких дієслівно-іменникових сполук. Дієслівна експресивна лексика синсемантизованої структури є цікавим і своєрідним класом дієслівних одиниць, яка вимагає ґрунтовного вивчення, розроблення та утвердження відповідної термінології, дослідження семантико-синтаксичних особливостей їхнього функціонування.

Сполучуваність експресивних дієслівоназв процесуальних денотатів із різноманітними поширювачами може бути реалізована повністю або частково. Повна сполучуваність реалізується завдяки вживанню як обов'язкових так і факультативних поширювачів у словосполученні чи реченні.

Специфіка синсемантичних дієслівоназв із експресивним компонентом полягає у тому, що слова, які доповнюють їхній зміст, мають конкретніше лексичне значення. Таким чином семантично недостатній компонент, об'єднавшись в єдине ціле за змістом із залежною словоформою, набуває повного семантичного значення, яке не потребує подальшого уточнення.

Проаналізувавши речення із дієслівоназвами процесуальних денотатів у творах Остапа Вишні та Олександра Довженка, ми класифікували речення на автосемантичні реченнєві конструкції із експресивним компонентом та синсемантичні реченнєві конструкції із експресивним компонентом. Послуговуючись матеріалом проаналізованих речень ми дійшли висновку, що у творах Остапа Вишні та Олександра Довженка переважають синсемантичні експресивні дієслівоназви процесуальних денотатів, меншою мірою письменники використовують у своїй творчості автосемантичні дієслівоназви процесуальних денотатів із експресивним компонентом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адмони В. Г. Структурно-смысловое ядро предложения / В. Г. Адмони // Члены предложения в языках различных типов : [сборник научных трудов]. – Львов : Наука, 1972. – С. 35-50.
2. Адмони В. Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики : [монография] / В. Г. Адмони. – Л. : Наука, 1988. – 239 с.
3. Андерш Й. Ф. Проблеми синтаксичної семантики в сучасному зарубіжному мовознавстві / Й. Ф. Андерш // Мовознавство. – 1983. – № 1. – С. 11-19.
4. Андерш Й. Ф. До питання про семантичну структуру речення / Й. Ф. Андерш // Мовознавство. – 1984. – № 5. – С. 38-42.
5. Апресян Ю. Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола : [монография] / Ю. Д. Апресян. – Москва : Наука, 1967. – 251 с.
6. Арват Н. Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке : [монография] / Н.Н. Арват. – Киев : Высш. шк., 1984. – 159 с.
7. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл : логико-семантические проблемы : [монография] / Н. Д. Арутюнова. – Москва : Наука, 1976. – 383 с.
8. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт : [монография] / Н. Д. Арутюнова. – Москва : Наука, 1988. – 340 с.
9. Бабайцева В. В. Синкретизм / В. В. Бабайцева // Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – Москва : Советская энциклопедия, 1919. – С. 446-447.
10. Бабайцева В. В. Явления переходности в грамматике русского языка [монография] / В. В. Бабайцева. – Москва : Дрофа, 2000. – 640 с.

11. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : [підручник] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – Київ : Либідь, 1993. – 336 с.
12. Білодід Ю. І. Про лексичну сполучуваність дієслів / Ю. І. Білодід, Н. Б. Латман // Мовознавство. – 1984. – № 3. – С. 36-37.
13. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: проблеми семантики й функціонування [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://12fan.ru/696380719.html>.
14. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: Монографія / Н. І. Бойко. – Ніжин: ТОВ «Аспект-Поліграф», 2005. – 552 с.
15. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика в словнику, мові та мовленні / Н. І. Бойко. – Ніжин: Вид-во Ніжинського ун-ту, 2002. – 217 с.
16. Бурячок А. А. Оцінна лексика в українській літературній мові / А. А. Бурячок // Українське усне літературне мовлення. – Київ: Наук. думка, 1967. – С. 76-83.
17. Вавринюк Т. І. Емоційно-експресивна лексика в поетичному мовленні (на матеріалі творів Ліни Костенко) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://journal.kdpu.edu.ua/filstd/article/viewFile/726/667>.
18. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – Москва: Высшая школа, 1986. – 648 с.
19. Виноградов В. В. Русский язык : грамматическое учение о слове : [учебное пособие для вузов] / В. В. Виноградов. – [3-е изд., испр.]. – Москва : Высш. шк., 1986. – 640 с.
20. Висоцький А. В. Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові : [монографія] / А. В. Висоцький. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 328 с.
21. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – Київ: Наук. думка, 1988. – 222 с.

22. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – Київ: Либідь, 1993. – 368 с.
23. Вихованець І. Р. Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності / І. Р. Вихованець // Українська мова. – 2002. – № 1. – С. 25-31.
24. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. Граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська: за ред. І. Р. Вихованця. – Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 217-297.
25. Вишня О. Вишневі усмішки: Усмішки, фейлетони, нариси / О. Вишня // за ред. І.М. Гузь. – Одеса: Маяк, 1978. – 271 с.
26. Власенко В., Яцик Я. Експресивні деривативи у складі емоційної лексики прозових творів В. Шевчука «Двоє на березі» та «Антистрофа: Оказія не на щодень» [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/16035/1/власенко%20яцик.pdf>.
27. Войтенко К. І. Експресивність як семантична категорія [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.rusnauka.com/13_EISN_2013/Philologia/2_132923.doc.htm
28. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – Київ: Вища школа, 1985. – С. 74.
29. Голянич М. І. Внутрішня форма слова і художній текст. – Івано-Франківськ, 1997. – 180 с.
30. Горобець Інна Види співвідношень конотативного і денотативного макрокомпонентів у структурі іменників, прикметників і дієслів / І. Горобець // Мандрівець. – 2012. – № 5. – С. 78-80.
31. Городенська К. Г. Семантичні функції дериваційних морфем / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1987. – № 1. – С. 20-30.
32. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць : [монографія] / К. Г. Городенська. – Київ : Наук. думка, 1991. – 192 с.
33. Городенська К. Г. Дії та стани похідних дієслів як джерело пізнання історії та культури українського народу / К. Г. Городенська //

- Відображення історії та культури народу в словотворенні : доп. XII Міжнар. наук. конф. Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славистів (25-28 травня 2010 р., Київ, Україна). – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 355-364.
34. Гуйванюк Н. В. Експресивний синтаксис: досягнення і проблеми / Ніна Гуйванюк // Актуальні проблеми синтаксису: міжнар. наук. конф., 19-21 жовт. 2006 р. : Матеріали. – Чернівці: Рута.
35. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : [монографія] / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
36. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : [вибр. пр.] / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.
37. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – Москва : Прогресс, 2000. – С. 84.
38. Довженко О. Вибрані твори / Упорядк. текстів та передм. І.Л. Михайлина. – Харків: Веста: Вид. «Ранок», 2003. – 320 с.
39. Дудик П. С. Из синтаксису простого речення : [навч. посібник] / П. С. Дудик. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 1999. – 297 с.
40. Дзюбишина Н.Я. Роль автосемантичних і синсемантичних дієслів у реченні / Н.Я. Дзюбишина // Організація тексту (граматика і стилістика). – К.: Наук. Думка, 1979. – С. 5-13.
41. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика : [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – Київ : Наук. думка, 1982. – 210 с.
42. Єрмоленко С. В. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. В. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. – Київ : Либідь, 2001. – С. 56.
43. Жовтобрюх М. А. Стилiстична диференцiацiя української лексики // М. А. Жовтобрюх // Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / за ред І. К. Білодіда. – Київ : Наук. думка, 1973. – С. 151-178.

44. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова / М. А. Жовтобрюх. – Київ : Наук. думка, 1984. – 255 с.
45. Загнітко А. П. Система і структура граматичних категорій дієслова / А. П. Загнітко. – Київ : НМК ВО, 1990. – 51 с.
46. Загнітко А. П. Український синтаксис / А. П. Загнітко. – Київ, 1996. – 202 с.
47. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 1996. – 201 с.
48. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: Монографія. Вид. 2-ге, виправл. і доп / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 294 с.
49. Ивин А. А. Основания логики оценок / А. А. Ивин. – Москва, 1970. – 230 с.
50. Іваницька Н. Б. Абсолютивність семантики українського дієслова і структура простого речення / Н. Б. Іваницька // Наукові записки ВДПУ. Серія: Філологічні науки (мовознавство) КДПУ ім. В. Винниченка. – Вип. 23. – Кіровоград, 2000. – С. 50-56.
51. Іваницька Н. Б. Функціонально-семантична класифікація абсолютивних дієслів в українській та англійській мовах: монографія / Н. Л. Іваницька – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. – 194 с.
52. Іваницька Н. Б. Інформативно недостатні дієслова в дієслівних системах української та англійської мов [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2013_35_42
53. Іваницька Н. Б. Автосемантизм дієслова і семантико-синтаксична структура / Н. Б. Іваницька // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія : [зб. наук. пр.]. – Вінниця : ВДПУ, 2003. – Вип. 5. – С. 41-46.
54. Іваницька Н. Л. Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентністю дієслова-присудка / Н. Л. Іваницька // Мовознавство. – 1985. – № 1. – С. 39-43.

55. Іваницька Н. Л. Експресія поетичного слова / Н. Л. Іваницька // Рідне слово. – 1972. – Вип. 6. – С. 50-55.
56. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – Київ : Вища школа, 1986. – 167 с.
57. Іваницька Н. Л. Вплив сполучуваності повнозначних слів на утворення компонентів синтаксичної структури речення / Н. Л. Іваницька // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 97-103.
58. Іваницька Н. Л. Експериментальний прийом елімінування в практиці лексико-граматичного аналізу / Н. Л. Іваницька // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: Зб. наук. праць. Серія: Філологія. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2003. – Вип. 5. – С. 46-51.
59. Іваницька Н. Л. Типологія семантичних єдностей, утворених дієсловами релятивної семантики / Н. Л. Іваницька, Т. В. Савчук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: Зб. наук. праць. Серія: Філологія. – Вип. 8. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2006. – С. 34-39.
60. Іваницька Н. Л. Сучасні теорії категорійної граматики в лінгводидактиці: науково-методичний посібник / Н. Л. Іваницька. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – 2009. – 207 с.
61. Іваницька Н. Л. Номінація процесуального денотата в українській та англійській мовах : тексти лекцій / Н. Л. Іваницька // Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2010. – 131 с.
62. Іваницька Н. Л. Явище автосемантії в дієслівній системі української мови / Н. Л. Іваницька // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: Зб. наук. праць. Серія: Філологія. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2011. – Вип. 13. – С. 38-43.

63. Іваницька Н. Л. Семантична модифікація дієслівного складеного присудка з автосемантичними дієсловами / Н. Л. Іваницька // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: Зб. наук. праць. Серія: Філологія (мовознавство). – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2013. – Вип. 17. С. 49-55.
64. Іваницька Н. Л. Повнозначне слово з позицій сучасного осмислення його лінгвальної сутності [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/3356/1/Ivanytska.pdf>
65. Каленич В. М. Структурно-семантичні модифікації одновалентних дієслівних предикатів у двоскладних реченнях / Володимир Каленич // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Серія. Філологія: Зб. наук. праць Серія. Філологія: / ред. кол.: Н. Л. Іваницька, К. Г. Городенська, П. С. Дудик та ін. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2011. – Вип. 13. – С. 43-46.
66. Каленич В. Функціонально-семантичні параметри одновалентних дієслів у публіцистичних текстах / В. Каленич // Мовознавчий вісник. – 2012. – Вип. 14-15. – С. 208-213.
67. Каленич В. М. Двоскладні речення з одновалентними дієслівними предикатами в українській мові : автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. М. Каленич. – Київ, 2007. – 20 с.
68. Канцельсон С. Д. К понятию типов валентности / С. Д. Канцельсон // Вопросы языкознания. – 1987. – №. 3. – С. 21-25.
69. Кочерган М. П. Слово і контекст / М. П. Кочерган. – Львів : Вища школа, 1980. – 184 с.
70. Кочерган М. П. Лексико-семантична система // Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. – Київ : Українська енциклопедія, 2000. – С. 282-284.

71. Кочерган М. П. Лексична сполучуваність і семна структура слова / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 1984. – № 1. – С. 25-32.
72. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Е. С. Кубрякова. – Москва : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
73. Кухар Н. І. Факультативні придієслівні компоненти формально-граматичної структури речення / Н. І. Кухар // Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія: Лінгвістика. – Вип. 7. – 2008. – С. 149-153.
74. Леута О. І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові : [монографія] / О. І. Леута. – Київ : Такі справи, 2008. – 208 с.
75. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – Москва : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
76. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. – Київ : Рад. школа, 1974. – 184 с.
77. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / О. С. Мельничук. – Київ : Наук. думка, 1966. – 324 с.
78. Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи / И. И. Мещанинов. – Л. : Наука, 1978. – 387 с.
79. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – Луцьк : Ред.-вид. відділ Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2001. – 340 с.
80. Мірченко М. В. Функціональний аналіз синтаксичних одиниць (словосполучення, просте речення) / М. В. Мірченко. – Київ : ІЗМН, 1997. – 100 с.
81. Ожоган В. М. Займенникові слова у граматичній структурі української мови : [монографія] / В. М. Ожоган. – Київ : Вид-во Ін-ту укр. мови, 1997. – 231 с.
82. Озерова Н. Г. Лексическая и грамматическая семантика существительного / Н. Г. Озерова. – Київ : Наук. думка, 1990. – 192 с.

83. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – [7-е изд.]. – Москва : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
84. Пітінов В. М. Абсолютивне вживання дієслів процесу (на матеріалі німецької мови) / В.М. Пітінов // Мовознавство. – 1982. – № 1. – С. 50-55.
85. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : [підручник] / М. Я. Плющ. – [2-е вид., доп.]. – Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 327 с.
86. Поповченко О. І. Словник жаргону злочинців / О. І. Поповченко. – Київ : ТОВ «Оберіг», 1996. – 136 с.
87. Програма з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів: (Л. П. Шабельникова, Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша, А. М. Корольчук, В. І. Новосьолова, Я. І. Остаф; за ред. Л. В. Скуратівського). – Київ : ВТФ «Перун», 2005. – 201 с.
88. Прокопенко І. М. Значеннєві характеристики синсемантичних дієслів / І. М. Прокопенко // Мовознавство. – 2004. – №3. – С. 61-65.
89. Русанівський В. М. Історія української літературної мови: Підручн. / В. М. Русанівський. – Київ : АртЕк, 2001. – 392 с.
90. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – Київ : Наук. думка, 1988. – 240 с.
91. Савчук Н. М. Функції мотиваційно-зв'язаних слів в українському художньому тексті кінця XX – початку XXI століття [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/1389/1/дисертація.pdf>.
92. Савчук Т. В. Релятивні дієслова як структурно-семантичний клас дієслівної лексики / Т. В. Савчук // Українська мова. – 2003. – № 1. – С. 51-60.
93. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

94. Семенко Л. А. Конотативне значення лексичних одиниць як об'єкт вивчення лінгвостилістики / Л. А. Семенко // Записки з загальної лінгвістики: Зб. наук. праць Одеського Державного університету. – Одеса, 2002. – Вип. 4. – С. 23-29.
95. Словник української мови : в 11 т. – Київ : Наук. думка, 1970-1980.
96. Смоляр Н. Експресивний компонент конотації дієслівних композитів сучасної німецької мови [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/handle/123456789/1577>
97. Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Ф. де Соссюр. – Київ : Основи, 1998. – 324 с.
98. Ставицька О. О. Жаргонний словник / О. О. Ставицька. – Київ : Критика, 2005. – 496 с.
99. Стадній А. С. Нові конотативні значення дієслів у сучасній українській літературній мові: Монографія / А. С. Стадній. – Вінниця, 2014. – 102 с.
100. Стадній А. С. Контекст як сфера реалізації конотативних значень дієслова [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://stadniy.vk.vntu.edu.ua/file/b59aa3d94368b5bea5f5880d4fac9d20.pdf>
101. Стадній А. С. Семантична типологія конотативних дієслів [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2671/stadniy_semantichna_tupolog_conot_diesliv.pdf?sequence=1
102. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення : [монографія] / М. І. Степаненко. – Київ : Укр. мовно-інформ. Фонд, 1997. – 216 с.
103. Стивенсон Ч. Некоторые прагматические аспекты значения // Новое в зарубежной лингвистике: Лингвистическая прагматика. – Вып. 16. – Москва : Прогресс, 1985. – С. 129-154.

104. Сучасна українська літературна мова / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.] ; за ред. А. П. Грищенка. – [2-е вид., перероб. і доп.]. – Київ : Вища шк., 1997. – 493 с.
105. Сучасна українська літературна мова : [підручник] / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.] ; за ред. М. Я. Плющ. – [6-е вид., стер.].- Київ : Вища шк., 2006. – 430 с.
106. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – Москва : Наука, 1986. – 143 с.
107. Третяк Н. В. Жаргонна лексика в друкованих ЗМІ (номінативно-експресивна функція) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.disslib.org/zharhonna-leksyka-v-drukovanykh-zmi.html>.
108. Турчак О. М. Експресія та експресивність як складові функціональної характеристики okazionalizmів (на матеріалі преси кінця ХХ століття) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://duep.edu/uploads/vidavnitstvo-15-16/12557.pdf>.
109. Українська мова. Енциклопедія / за ред. Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. – Київ, 2000. – 752 с.
110. Філософський енциклопедичний словник / [гол. редкол. В. Шинкарук]. – Київ : Абрикос, 2002. – 742 с.
111. Харченко Л. О. Структура лексико-семантичного поля дієслів на позначення емоційного стану і почуттів: Зб. наук. праць / Л. О. Харченко // НПУ ім. М. Драгоманова. – Київ : Правда Ярославичів, 1998. – С. 80-88.
112. Чабаненко В. А. Вплив науково-технічного прогресу на збагачення експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко // Науково-технічний прогрес і мова: Тези доповідей республіканської наук. конференції. – Житомир, 1976. – С. 163-164.
113. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко // Київ : Вища школа, 1984. – 165 с.

- 114.** Чабаненко В. А. Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко // Мовознавство, 1984. – № 2. – С. 11-18.
- 115.** Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко. – Запорїжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.
- 116.** Чейф У. Л. Значение и структура языка / У. Л. Чейф ; [пер. с англ. Г. С. Щура]. – Москва : Прогресс, 1975. – 432 с.
- 117.** Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев Москва : Наука, 1973. – 279 с.
- 118.** Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник / К. Ф. Шульжук. – Київ : Видавничий центр „Академія”, 2004. – 406 с.